

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXV.

Fasciculus 1.

BODNÁR LÁSZLÓ

**A nemzetközi jog
és az államon belüli jog viszonya
— egyes államok alkotmányai alapján**

SZEGED

1978

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY, JENŐ SZILBEREKY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR, SZILBEREKY JENŐ

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

I.

Az ENSZ alapokmányának elfogadása és a nemzetközi jog területén azóta bekövetkezett számottevő fejlődés jónéhány új intézménnyel gazdagította az általános nemzetközi jogot, s nem kevés új problémát vetett fel. Mégis a jelenkor nemzetközi jogát, az „új szellemű nemzetközi jog”¹-ot elsősorban az jellemzi, hogy a nemzetközi jog jónéhány hagyományos intézménye, problémája új értelmet nyert, vagy — ahogyan Haraszi György említi — „új életre ébredt”².

Ez a jelenkor nemzetközi jogát átható újjáéledés végigkíséri a nemzetközi jog mai tudományát s igen pregnánsan tükröződik hazai nemzetközi jogi irodalmunkban is.

A nemzetközi jog egyik régi problémája a nemzetközi jog és az államon belüli jog egymáshoz való viszonyának meghatározása. Triepel sokszor idézett — mondhatni vitaindító — munkája, a *Völkerrecht und Landesrecht*³ — megjelenése óta a nemzetközi jog szinte valamennyi számottevő szaktekintélye, a közjog, a jogbölcsélet, — jogelmélet számos művelője állást foglalt e kérdésben. Triepel vetette fel ugyanis azt a gondolatot, hogy a „nemzetközi jog és az államon belüli jog nem csupán különböző jogterületet képez, hanem különböző jogrendszerek is.”⁴

Ez a triepeli úgynevezett dualista koncepció a korábban kizárólagosan vallott azzal a felfogással szemben jelentkezett, amely a jogrendszer egységéből indul ki. (A Triepel koncepciójának megjelenésével összefüggésbe hozott vitát csak inspirálta, hogy a *Völkerrecht und Landesrecht* kb. egyidőben jelent meg Kaufmann monográfiája is a nemzetközi jog jogi erejéről.⁵ (*Rechtskraft*.)

A jogrendszer egységét valló ún. *monista* teóriának a lényege tehát, hogy mind a nemzetközi jog, mind pedig az államon belüli jog egy és ugyanazon jogrendszer részét képezi. A XX. század jogtudományában — elsősorban a nemzetközi jog tudományában — azután megtalálhatjuk Triepel követőit és ellenzőit is.

¹ Az „új szellemű nemzetközi jog” kifejezést Buza László használta első ízben a magyar nemzetközi jogi irodalomban. Szóhasználatát így indokolja: a mai nemzetközi jog „az úgynevezett klasszikus nemzetközi joggal való vonatkozásában nem új nemzetközi jogrendszer, hanem a régi mélyreható revíziója. Ezért használom nem az „új”, hanem az „újszellemű” nemzetközi jog kifejezést.”

Buza L.: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban. Budapest, 1967. 10. old.

² Haraszi György: A clausula rebus sic stantibus mai értelme. Jubileumi tanulmányok. Pécs 1967. 172. old.

³ Triepel, H.: *Völkerrecht und Landesrecht*. Lipsce, 1899.

⁴ Triepel, H.: i. m. 111. old.

⁵ Kaufmann, W.: *Die Rechtskraft des internationalen Rechts und das Verhältnis der Staatsgesetzgebungen und der Staatsorgane zum demselben*. Stuttgart 1899.

A dualista felfogás legnagyobb szaktekintélye az olasz Anzilotti, aki nem csupán védelmezte a dualista teóriát, hanem azt lényeges vonatkozásban tovább is fejlesztette, felismerve a triepeli érvelés gyengeségét, a tényleges valóságtól való elszakadását. Triepel szerint ugyanis a nemzetközi jog és az államon belüli jog — mint külön jogrendszerek — olyan két körnek ábrázolhatók, amelyek legfeljebb érintik, de sohasem metszik egymást.⁶ Ennek a teóriának a gyakorlati konzekvenciája azt jelenti, hogy a nemzetközi jog normái nem alkalmazhatók az államon belüli jogban. Erre csakis az egyes államok transzformációs aktusai adnak lehetőséget, azaz az állam csupán belső jogszabályalkotásával veheti át a nemzetközi jog valamely szabályát az államon belüli jog szférájába.⁷

Anzilotti viszont nem zárja ki a nemzetközi jogi normák egy részének belső jogi alkalmazását, s ennek megfelelően az ő sémájában a két jogrendszert ábrázoló két kör metszi egymást.⁸ Figyelemre méltó Walz fejtegetése a dualista teóriával kapcsolatban, aki terjedelmes monográfiájában⁹ alapvetően a tényleges gyakorlatból indul ki, s ennek megfelelően minden további nélkül lehetségesnek tartja, hogy a nemzetközi jog bizonyos normái belekerüljenek az államon belüli jogba is, s ezáltal e normák egyúttal egy új belső jogi normát is képeznek. A realitásokon nyugvó érvelése alátámasztására Walz két csoportra osztja a nemzetközi jog normáit. Különbséget tesz formális és anyagi értelemben vett nemzetközi jog között. Utóbbiak csak magát az államot mint olyant kötik, s ennek megfelelően a belső jogba a formális értelemben vett nemzetközi jog normái kerülhetnek be.¹⁰

A nemzetközi jog és az államon belüli jog egymáshoz való viszonyának dualista felfogása nem idegen a szocialista jogtudománytól sem. E teória képviselőit megtaláljuk pl. a szovjet¹¹ és a hazai¹² jogtudományban is, sőt igen elterjedtnek mondható egyfajta „mérsékelt dualista” teória elfogadása.¹³ Ennek

⁶ Triepel, H.: i. m. 111. old.

⁷ A transzformáció fogalmát annak klasszikus értelmében használok. Eszerint a transzformáció olyan belső jogi aktus, amely a nemzetközi jogi normát átalakítja belső jogi normává. Ennek jogi konzekvenciája abban áll, hogy az államon belüli jog szférájában magából a nemzetközi szerződésből semmiféle jog, vagy kötelezettség nem származik, a transzformált szerződés most már, mint belső jogi norma kötelezi a jogalanyokat.

Triepel így ír erről: „Auch der vom Staate publicierte Vertrag ist verbindlich nur für die Staaten, und es ist wiederum unrichtig, zu sagen, er erlange durch die Veröffentlichung Verbindlichkeit für die Staatsunterthanen; nicht der Vertrag, sondern die staatlichen Norm wird für diese verbindlich.” (Kiemelés: Triepeltől.)

Triepel: i. m. 118. old.

Fentiekből következik: önmagában az a tény, hogy a nemzetközi jog valamely normája belső jogi normává is válik, nem jelent transzformációt.

⁸ Vö. Anzilotti, D.: Lehrbuch des Völkerrechts. Berlin és Lipcse, 1929. 36—47. oldal.

⁹ Walz, G. A.: Völkerrecht und staatliches Recht. Stuttgart 1933.

¹⁰ Walz. i. m. 244. old.

¹¹ Így pl. Sursalov V. M. (Osznovnűje voproszű teorii mezsdunarodnogo dogovora, Moszkva, 1959. 314. oldal) és Krülov M. S. is. (Droit International Soveietique. Recueil des Cours 1947. I. 445. oldal.)

¹² Így pl. Buza László (i. m. 23. old.) Bokorné Szegő Hanna (Nemzetközi jog, Budapest, 1965. I. 18. oldal.) Samu Mihály (A nemzetközi jog fogalma és tagozódása. Jogtudományi Közöny 1966. 10. sz. 520. oldal.) Haraszti György (Haraszti Gy.—Herczegh G.—Nagy K.: Nemzetközi jog Budapest, 1976. 27—28. old.)

¹³ Vö. Bruhács János: A Nemzetközi jog és a belső jog viszonya. Magyar Jog. 1973. 10. szám.

a „mérsékelt dualista” felfogásnak az elméleti megalapozása azonban az eddieknél bővebb kifejtésre tarthat igényt.

Az egységes jogrendszer létének elismerése, az ebből való kiindulás — mint már jeleztem — nem újkeletű a nemzetközi jog tudományában. A nemzetközi jog klasszikusai Triepel is ezt természetesnek vették. S az a Hegelre visszavezetett felfogás is eléggé elterjedt, hogy a nemzetközi jog normái tulajdonképpen az államon belüli jog — ezen belül is az államjog — meghosszabbítását, az államon kívül való megjelenését, érvényesülését jelentik. Zorn pl. még 1880-ban is minden különösebb ellenvetés nélkül írta: „ha a nemzetközi jogot jognak kell tekinteni, úgy az az állam jogrendszerének részét kell, hogy képezze és az nem lehet más, csakis külső államjog.”¹⁴

Más fogalmazásban ez azt is jelenti, hogy a belső jog és a nemzetközi jog esetleges összeütközése esetén csakis a belső jog lehet irányadó, azaz az államon belüli jog primátusa érvényesül.

A monista teória részletesebb kifejtése, az ún. primátus kérdésnek a kategorikus felvetése Kelsentől származik. Ő — normativista jogfelfogásának a kimunkálása eredményeként — állította fel a nemzetközi jog primátusának tételét. A jog normativista felfogásának lényege ugyanis abban áll, hogy létezik egy alapnorma, s az összes létező jogi norma erre az alapnormára, ennek függvényeként, erre tekintettel épül rá. S mivel nem vitásan léteznek bizonyos korlátozások az államon belüli jog érvényesülésével kapcsolatosan, tetszetősnek tűnik az a kelsen-i érvelés, hogy ha a belső jog korlátozása jogi természetű, akkor azt egy jogrendszernek kell kimondania. Ha pedig az államon belüli jog nem korlátozza saját érvényességi szféráját, úgy ezt csakis a belső jogrendszer fölött álló jogrendszer teheti.

Ez pedig a nemzetközi jog, amelynek éppen ez a korlátozás az egyik legjelentősebb funkciója.¹⁵ Ennek a kelsen-i felfogásnak a továbbvitele azt jelenti, hogy az állam köteles magát olyannyira alávetni a nemzetközi jog normáinak, hogy még saját alkotmányát is ennek megfelelően kell kialakítania.¹⁶

E Kelsen nevével és az ún. bécsi iskolával fémjelzett teória, amely tulajdonképpen a kanti filozófiára épül, meglehetősen elterjedt a burzsoá jogirodalomban, jóllehet Kelsenhez képest bizonyos korrekciók, finomítások is fellelhetők még a bécsi iskolához tartozó jogtudósok körében is.

Verdross pl. a bécsi iskola Kelsen mellett legjelentősebb képviselője egy „mérsékelt, vagy osztott” (gemässigten oder gegliederten) monizmusról beszél. Ennek lényege a jogrendszer egysége, elismerve azonban a nemzetközi jog és az államon belüli jog között kétségtől megkülönböztetéseket.¹⁷

A szocialista jogirodalomban egyre inkább a jogelméleti alapokon nyugvó monista felfogás kerül előtérbe. A szovjet nemzetközi jogtudomány álláspontját tükrözi pl. a „Kursz mezdunarodnogo prava” vonatkozó fejezete is. Ez az

¹⁴ Zorn, Th.: Die deutschen Staatsverträge. Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft. 36. kötet (1880) 1—2. old.

¹⁵ Kelsen, H.: Principles of International Law. New York 1956. 94. oldal.

¹⁶ Ezt a megoldást tartalmazta az államok alapjogait és alapkötelezettségeit meghatározni kívánó ENSZ közgyűlési határozat tervezete.

„Every State has the duty to conduct its relations with other States in accordance with international law and with the principle that the sovereignty of each State is subject to the supremacy of international law” 375. (IV.) sz. ENSZ közgyűlési határozat. Függelék 14. cikk. In: United Nations Resolutions. Series I. Vol. II. 1973. Oceana Publications, Inc (Dobbs Ferry, New York 347. old.)

¹⁷ Verdross, A.: Völkerrecht. (4. kiadás) Bécs 1959. 62—63. old.

általánosnak tekinthető szovjet álláspont ugyan egyfajta dualizmus látszatát kelti, amikor megállapítja, hogy „a népi demokratikus országok nemzetközi jogászai ugyanúgy mint a szovjet nemzetközi jogászok a nemzetközi jog és az államon belüli jog viszonyának kutatásánál és magyarázatánál az állami szuverenitás elvéből indulnak ki, a nemzetközi és a belső jogot úgy tekintik, mint külön és önálló jogrendszereket, elvetik az egyik primátusát a másik felett és elismerik a kettő közötti szoros kapcsolatot.”¹⁸

Az idézetből kicsengő „dualizmus” azonban *valójában monizmus* s a „külön és önálló jogrendszerek” kitétel csupán a nemzetközi jog terminológiai szegénységét mutatja. Abban a kérdésben ugyanis, hogy mit kell érteni a *jogrendszer* fogalma alatt, meglehetősen egyértelmű a szovjet és pl. a magyar jogelmélet is. Eszerint: a jogrendszer „az egyes történelmileg előfordult és előforduló államok adott, pozitív jogi szabályainak összességét, vagyis érvényes jogszabályok konkrét rendszerét jelenti.”¹⁹

Ez a definíció fogalmilag kizárja két *jogrendszer egymás mellett létezését*, azaz a dualista felfogást.

Ezen túlmenően az általánosnak tekinthető szovjet nemzetközi jogi felfogás monista jellegére utal az a körülmény is, hogy a primátus kérdésében — még ha negatív is — állást foglal. A primátus kérdése ugyanis *kizárólag* a monista teórián belül felvetődő probléma. De a monista felfogásra vall az a körülmény is, hogy elismerik a „két jogrendszer” közötti szoros kapcsolatot, nem zárják ki a nemzetközi jog normáinak a belső jog szférájában való érvényesülését. Ugyanakkor viszont fel sem vetik a dualista elmélethez kapcsolódó *transzformáció kérdését*.

Sokkal egyértelműbb a szocialista nemzetközi jogtudomány által általánosan elfogadott álláspont meghatározása az NDK-beli Terzopoulosnál, aki a nemzetközi jog tankönyvét idézve megállapítja, hogy „mindkét jogterület (Rechtsbereiche) egységet képez.”²⁰

Az egyes jogtudósok véleményének további felsorakoztatása nélkül is ma már elmondható, hogy a kérdésben két, klasszikusnak nevezhető irányzat alakult ki: a Hegel és Kelsen nevével, illetve a „bécsi iskolá”-val fémjelzett *monista* és a Triepel által megalapozott, Anzilotti és Walz által továbbfejlesztett *dualista* felfogás. Így aztán minden — a klasszikus monista vagy dualista felfogáshoz képest valamilyen eltérést mutató — teória tulajdonképpen vagy a monista, vagy a dualista felfogásra vezethető vissza, s a különböző mértékben árnyalt nézetek nemigen jelentenek lényegi különbséget a klasszikus monista, illetve dualista felfogáshoz képest. Így nem érdemi eltérés pl., hogy egyik vagy másik teóriát melyik filozófiai irányzattól származtatják.²¹ de a *tényleges gyakorlatot figyelembe véve* az sem, hogy a monista irányzat hívei a nemzetközi jog avagy az államon belüli jog primátusát fogadják-e el azok összeütkö-

¹⁸ Kursz mezsdunarodnogo prava. Moszkva 1967. Tom. I. 209—210. oldal.

¹⁹ Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 128. oldal. A szovjet Cserdancev is a jogrendszer egységét vallja. „A jogrendszer a jog objektíve létező szerkezete, amely az egységes szocialista jog egymással összefüggő, különálló részekre (jogágakra) tagozódásában fejeződik ki.” Osznovü teorii goszudarsztva i prava. Moszkva 1971. Szerk. Alekszejev Sz. Sz. 287. oldal.

²⁰ Terzopoulos, P.: Das Prinzip des sozialistischen Internationalismus im Strafrecht der DDR. In: Forum der Kriminalistik. 1968. 12. szám 487. oldal.

²¹ O' Connell pl. az ő felfogása szerinti dualista megoldást a hegelianizmusra vezeti vissza. O' Connell, D. P. International Law. 2. kiad. 1. kötet. London 1970. 39—40. oldal.

zése esetén. Mindenesetre abban a kérdésben, hogy melyik alapteória a helyes, a nemzetközi jog tudománya ma is két táborra szakad.

Mint fentebb már jeleztem, a nemzetközi jog hazai tudománya általában egyfajta „mérsékelt dualista” álláspontra helyezkedik. Abban a kérdésben, hogy ez a „mérsékelt dualista” felfogás a klasszikus monizmushoz, avagy a klasszikus dualizmushoz közelít-e; Nagy Károly igen meggyőzően érvel és foglalt állást — a monizmus javára. Álláspontja annál is inkább meggyőző, mert a probléma elméleti megoldása kétségtelenül csakis a jogelmélet segítségével lehetséges.

Érvelésének lényege a következő: a nemzetközi jog bizonyíthatóan jogi jellegű normákat tartalmaz. Ezeket a normákat ugyanúgy az állam alkotja és alkalmazza, mint a belső jogi normákat, azaz a nemzetközi jog normái is az állam által alkotott jogszabályok részét képezik. Ha pedig egy adott állam jogrendszere magában foglalja az állam pozitív jogi szabályainak összességét, akkor kétségtelen, hogy a nemzetközi jog normái is ennek a jogrendszernek a részét képezik, azaz a jogrendszer egységes.

Azt természetesen ő is elismeri, hogy a nemzetközi jogi normák és az államon belüli jog normái között — több szempontból is — el nem hanyagolható különbségek vannak. Ezek azonban nem olyan jellegű különbségek, amelyek kizárnák egy egységes jogfogalom meglétét, és ugyanígy az egységes jogrendszer lehetőségét. Következésképpen: ha a nemzetközi jogi normákat és az államon belüli jog normáit külön kategóriaként akarjuk kezelni, ez a megkülönböztetés csakis az egységes jogrendszeren belül lehetséges. Ebből a célból tesz különbséget Nagy Károly — természetesen az egységes jogrendszeren belül — a nemzetközi jog és a belső jog *normarendszere* között. Az ő „mérsékelt dualizmusa” tehát az egységes jogrendszeren belül jelentkezik.²²

Az elméleti síkon jelentkező igen meggyőző érvelés sem oldja meg azonban azt a gyakorlati problémát, hogy ti. mi a helyzet a nemzetközi jog és az államon belüli jog összeütközése esetén?

Látszólag ez nem jelent gyakorlati problémát. Általánosnak mondható ugyanis az a tudományos álláspont és az ezt alátámasztó állami gyakorlat, hogy ilyen esetben beáll az állam nemzetközi jogi felelőssége. Ugyanakkor azonban az állam szervei és polgárai viszonylatában tipikusan az államon belüli jog szabályai fognak érvényesülni. Egyebek között pl. a Magyar Népköztársaság gyakorlatában is ez a helyzet. Ez a tényleges gyakorlat megint csak egy látszatra enged következtetni; nevezetesen arra, hogy — a belső jog érvényesülése alapján — a primátus kérdésének felvetése valójában mégsem alaptalan, sőt, hogy lényegében a belső jog primátusa érvényesül. Ez azonban valójában csak látszat, s legfeljebb az államok egy részének gyakorlata igazolja ezeket a konklúziókat. Általános érvénnyel előbbieket semmiképpen sem mondhatók ki.

Az államok egy jelentős része ugyanis, köztük pl. az USA,²³ NSZK,²⁴ Franciaország,²⁵ azt a gyakorlatot alkalmazza, hogy a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályai, vagy éppen az állam valamennyi nemzetközi szerződése

²² Vö. Nagy Károly: A nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében. Jogtudományi Közlöny. 1972. 1—2. szám 39—49. oldal.

²³ Ld. Alkotmány VI. cikk.

²⁴ Ld. Alkotmány 25. cikk.

²⁵ Ld. Alkotmány 55. cikk.

— bizonyos feltételek fennforgása esetén — automatikusan az állam belső jogának is részévé válik. Ilyen esetekben a nemzetközi jog és a belső jog összeütközése a nemzetközi jog normái tekintetében kizárt, a *lex posterior derogat legi priori* elve érvényesül. Azaz, ha az állam újabb nemzetközi jogi kötelezettségei ellentétbe kerülnének a belső jog meglevő szabályaival, akkor az újabb jogszabály rontja a régit, s ezt az újabbat kell figyelembe venni az államon belüli jogalkalmazásban is.

Előfordulhat azonban így is, hogy az állam hatályos nemzetközi jogi kötelezettségeivel ellentétes új belső jogot alkot. Ilyen esetben viszont összeütközésbe kerülhet az államon belüli jog a nemzetközi joggal. Más kérdés, hogy ilyenkor szó sem lehet az állam jóhiszemű eljárásáról, s kétségtávol fennáll nemzetközi jogi felelőssége.

Tovább bonyolítja a helyzetet az általános nemzetközi jog egy, a közelmúltban elismert intézménye, a nemzetközi jogi *ius cogens*. Ennek az intézménynek a létjogosultságával kapcsolatos több évtizedes vitát a nemzetközi szerződések jogát kodifikáló 1969. bécsi egyezmény egyértelművé tette azzal, hogy elismerte: a nemzetközi jognak vannak *cogens* jellegű normái. Az egyezmény szerint ugyanis „a szerződés semmis, ha megkötésének idején az általános nemzetközi jog valamely feltétlen alkalmazást igénylő szabályába ütközik.”²⁶

Az előzőekből következik, hogy vannak a nemzetközi jognak olyan szabályai, amelyek nem az egyes államok akarától függenek, hanem — a nemzetközi jogközösség egészének érdekeit kifejezve — valamennyi állam tekintetében kötelezőek, akár részt vett egy adott állam ezeknek a normáknak a megalkotásában, akár nem.

Témánkhoz kapcsolódva ez azt is jelenti, hogy *valamely állam jóhiszeműen* — márpedig a jóhiszeműség elve a nemzetközi jog egyik alapelve — *semmilyen szintű belső jogot nem alkothat, amelyik a nemzetközi jog valamely cogens jellegű normájával ellentétben állna*. Azaz, az állam belső jogát is köteles a nemzetközi jog *cogens* normáihoz igazítani. Ez a tény viszont a nemzetközi jog és a belső jog összeütközése esetén — legalábbis a *cogens* normák tekintetében — a nemzetközi jog primátusának elismerését látszik alátámasztani.

Az eddigiekben felvetett problémák alapján úgy tűnik, hogy jelen körülmények között a nemzetközi jog és az államon belüli jog egymáshoz való viszonyában nehezen tudunk túllépni a klasszikus monista—dualista szembenálláson, s ugyanígy a monista felfogáson belül jelentkező primátus vitán.

Waltz hivatkozott monográfiájában 1932-ben arra a megállapításra jutott, hogy a Triepel óta a nemzetközi jogban bekövetkezett fejlődés „egyenesen a nemzetközi jog és az államon belüli jog jogi viszonyának újlagos általános revízióját követeli.”²⁷ Ha Waltz szükségesnek látta a kérdés általános felülvizsgálatát, még inkább megalapozott ez az igény az új szellemű nemzetközi jogban, amely:

- mind az általános, mind a különös nemzetközi jogi normák korábban elképzelhetetlen mennyiségét termeli ki;
- az államok több oldalú kölcsönös előnyeinek — s tegyük hozzá kölcsönös érdekeltségén — nyugszik;

²⁶ 1969. évi Bécsi Egyezmény a nemzetközi szerződések jogáról. 53. cikk.

²⁷ Waltz, G. A.: i. m. Előszó.

— az integrációs törekvések, ezek nemzetközi jogi szabályozásának is egyik letétterményese;

— már elismeri a nemzetközi jogi *jus cogens*-t.

Ennek ellenére ma sem mondhatjuk el, hogy az egyes tudományos nézetek, vagy, ami még fontosabb, az egyes államok gyakorlata megközelítően is egységes képet mutat.

Ha — nemzetközi szabályozás hiányában — mégis egyfajta összefoglaló képet akarunk felvázolni a jelzett problémakörrel — úgy vélem — az egyes államok tényleges gyakorlatából, illetve az ezt megalapozó belső jogi szabályozásból kell kiindulni. Mivel az államok legalapvetőbb jogi normái tipikusan alkotmányos szintű szabályozást nyernek, az egyes államok alkotmányainak elemzése megfelelő támpontul szolgálhat a nemzetközi jog és az államon belüli jog *mai viszonyának* meghatározására és a probléma perspektívájának megválaszolására.

A következő részben elemzett alkotmányok körének meghatározásánál — a dolgozat által kitűzött cél érdekében — figyelemmel kellett lenni arra, hogy mindkét fő jogtípushoz tartozó államok alkotmányai vizsgálat tárgyát képezzék.

A burzsoá jogtípusú alkotmányok körében pedig külön figyelmet érdemel, hogy az ezen belüli főbb jogrendszerek (a kontinentális európai, az angolszász, az iszlám, a buddhista stb. képviselve legyenek.) A problémakör alkotmányos szabályozásának fejlődési tendenciáját pedig jól érzékeltethetik az új államok²⁸ alkotmányai, s méginkább más államok új alkotmányai.

II.

Bliscsenko szerint a nemzetközi jog és a belső jog viszonya 3 aspektust ölel fel, amelyek összekapcsolódnak, és egymástól függenek (*interconnected and interdependent*). E 3 aspektus: a) a nemzetközi jog mint rendszer és a belső jog szabályainak összessége közötti viszony; b) a nemzetközi jog valamely szabálya és egy belső jogi szabály közötti viszony; c) valamely nemzetközi jogi norma államon belüli alkalmazása, illetve egy belső jogi norma érvényesülése a nemzetközi jog szabályozási körébe eső területen.²⁹ Ezek közül a kérdések közül bármelyiknek az elkülönített vizsgálata nem vezet el a problémának mint egésznek a megoldására, mivel ezen kérdések mindegyike a problémának csak egy részét képezi.³⁰

Bliscsenko hivatkozott megállapításának helyességét aligha lehet kétségbe vonni. Valóban rendkívül szoros kapcsolatban állnak egymással a fenti aspektusok. Úgy vélem azonban, hogy ezen a komplex problémakörön belül kiválaszthatóak azok az *alapvető kérdések*, amelyek meghatározó szerepet játszanak a 3 aspektus bármelyikének elemzésénél ugyanúgy, mint a problémakör egészének a megválaszolásánál. Ezek a kérdések:

²⁸ „Az „új állam” megjelölést — arra az államra fogjuk alkalmazni, amely valamely addig függő helyzetben levő területnek az úgynevezett anyaországtól való elszakadás útján alakult meg.”

Bokorné Szegő Hanna: Az új államok és a nemzetközi jog Budapest 1971. 14–15. old.

²⁹ Bliscsenko, I. P.: *International Treaties and Their Application on the Territory of the USSR*. American Journal of International Law. 1975. 4. 825. oldal.

³⁰ Uo.

1. A nemzetközi jog normái hogyan válnak az állam jogrendszerének a részévé?
2. Milyen helyet foglalnak el a nemzetközi jog normái az állam jogrendszerében?

Elfogadva a jogelméletnek a jogrendszer fogalmáról adott meghatározását, értelemszerűen a jogrendszer egységéből kiindulva vizsgálom a felvetett kérdéseket. Ez a kiindulási alap önmagában behatárolja a felvetett kérdésekkel összefüggő problémakört, illetve eleve feleslegessé teszi bizonyos kérdések elemzését.

Az első kérdéssel összefüggésben pl. feleslegessé válik az ún. transzformáció mibenlétének, szükségességének vizsgálata, hiszen a transzformáció kérdése *fogalmilag* a jogrendszer kettősségéből kiinduló dualista teóriához kapcsolódik. Minthogy az állam által alkotott nemzetközi jogi normák magára az államra nézve hatályba lépésük pillanatában azonnal jogokat és kötelezettségeket statuálnak, *a megválaszolando kérdés tulajdonképpen az, hogy az államon belüli jogalkalmazásban milyen feltételek mellett érvényesülhetnek a nemzetközi jog normái?*

Erre vonatkozóan elvileg és gyakorlatilag is két megoldás lehetséges:

- a nemzetközi jog normái automatikusan ugyanolyan hatállyal bírnak, mint a belső jogi normák, s ilyenkor alkalmazásuk feltétele csupán a nemzetközi szerződés szövegének közzététele a helyi gyakorlat szerinti formában.
- Külön, államon belüli jogalkotói aktus szükséges a nemzetközi jog normáinak államon belüli alkalmazásához. Ez a megoldás viszont már transzformációt jelent, következésképpen a dualista megoldáshoz kapcsolódik.

A második kérdéssel összefüggésben az ún. „primátus kérdés” elméleti megoldása válik feleslegessé. Igaz, a primátus kérdés felvetése éppen a monista teóriákhoz kapcsolódik, de ennek elméleti vizsgálatát két szempont is indokolatlanná teszi:

- Az államok túlnyomó többségének gyakorlata az államon belüli jogalkalmazásban csak olyan jogszabály érvényesülését ismeri el, amelyik — bármilyen módon is — az állam belső jogának is részévé vált. Az a körülmény pedig, hogy a nemzetközi jog normái milyen helyet foglalnak el az állam jogrendszerében, közelebbről: a jogszabályok hierarchiájában, önmagában eldönti azt a kérdést, hogy egy eredetét tekintve akár nemzetközi jogi, akár belső jogi norma esetleges összeütközése esetén melyik norma fog érvényesülni.
- Az a fajta állami gyakorlat pedig, amelyik a nemzetközi jog bizonyos normáit, esetleg az állam valamennyi nemzetközi szerződését automatikusan az állam jogának szerves részeként ismeri el, *fogalmilag* eleve feleslegessé teszi a primátus kérdés felvetését. Ez esetben ugyanis a *lex posterior derogat legi priori* elve érvényesül, s a belső jog és a nemzetközi jog összeütközése csak a fentebb már jelzett módon lehetséges, azaz az állam — figyelmen kívül hagyva a jóhiszeműség elvét — *hatályos nemzetközi jogi kötelezettségeivel ellentétes új belső jogot alkot.*

Az általam legfontosabbnak vélt fenti két kérdéssel kapcsolatban az egyes államok alkotmányai — avagy alkotmányos szabályozás hiányában az államok

tényleges gyakorlata — meglehetősen változatos képet mutat. Olyannyira, hogy még azonos jogtípusú államok tekintetében sem beszélhetünk egységes szabályozásról, illetve gyakorlatról.

1. A vizsgált alkotmányok illetve a tényleges állami gyakorlat körében fellelhető a nemzetközi jog és a belső jog viszonyára vonatkozó valamennyi lehetséges megoldás.

a) dualista megoldás,

b) monista megoldás a nemzetközi jog primátusával,

c) monista megoldás a belső jog primátusával,

d) monista megoldás a primátus kérdésének felvetése nélkül,

e) vegyes megoldás, a dualizmus és a monizmus szimultán érvényesülése.

Dualista megoldás érvényesül a szocialista országok egy jelentős részében. Ezek alkotmánya nem rendelkezik a nemzetközi jog normáinak, illetve az állam nemzetközi szerződéseinek belső jogi érvényesüléséről. Indirekte azonban következtetni lehet az alkotmányos rendelkezésekből is az állami gyakorlatra. Ezen alkotmányoknak a bíróságokról szóló fejezeteiben ugyanis általában „a bíróságok csak a törvényeknek vannak alárendelve”³¹ kitéltet találjuk, s ebből az következik, hogy a nemzetközi jog bármely (akár bilaterális, akár multilaterális) szabálya csak akkor alkalmazható az államon belüli jogban, ha az törvény formájában, vagy esetleg más, alacsonyabb szintű belső jogforrás keretében a belső jog részévé vált.

Az indirekt szabályozás mellett fellelhető kifejezett utalás is arra, hogy a belső jog szférájában alkalmazható nemzetközi szerződéseknek az államon belüli jogban való érvényesülési feltétele az államon belüli *jogalakotás*. A csehszlovák alkotmány pl. a Nemzetgyűlés hatáskörébe utalja a nemzetközi politikai szerződések, az általános jellegű gazdasági, valamint az olyan szerződések ratifikálását, *amelyeknek végrehajtásához törvény szükséges*.³²

Meg kell azonban jegyezni, hogy olyan szocialista államok esetében is, amelyek alkotmánya nem rendelkezik kifejezetten a nemzetközi jog normáinak az államon belüli jog szférájában való alkalmazhatóságáról, az esetek egy részében nem szükséges az állam nemzetközi szerződéseinek valamely hagyományos belső jogi jogforrás keretében való megjelenése. Elegendő, ha a szerződések szövegét a hivatalos lapban közléstesszik.³³

A nyugat-európai burzsoá alkotmányok közül — talán éppen Anzilotti hatására? — az olasz alkotmány áll a dualizmus talaján, mégpedig mintegy kivételként a kontinentális Nyugat-Európában szokásos alkotmányos megoldásokhoz képest. Maga az alkotmány *nem tartalmaz kifejezett rendelkezést* a nemzetközi szerződések, vagy a nemzetközi jog általános normáinak a belső jogi alkalmazhatóságáról. A nemzetközi jog és az államon belüli jog egymáshoz való viszonyára viszont kifejezetten utal, amikor megállapítja, hogy „az olasz jogrend alkalmazkodik a nemzetközi jog általánosan elismert szabályaihoz.”³⁴

³¹ Így pl. a Magyar Népköztársaság, Lengyelország, Bulgária, Vietnami Demokratikus Köztársaság, Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Mongólia alkotmánya. Az említett szocialista alkotmányokhoz hasonló indirekt szabályozás található az új (nem szocialista) államok egy részének alkotmányában is. Így pl. Algéria, Kamerun, Marokkó, Laosz, Kambodzsa és az egykori Vietnami Köztársaság (Dél-Vietnam) alkotmányában.

³² Alkotmány 42. §.

³³ Ez a helyzet pl. a Szovjetunióban, Romániában, s ehhez a megoldáshoz közelít Kuba alkotmánya is.

³⁴ Alkotmány 10. cikk.

Ebből a megfogalmazásból arra lehet következtetni, hogy még a nemzetközi jog általános szabályai is csak belső jogi jogalkotás útján érvényesülhetnek az államon belüli jog szférájában, azaz a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának *klasszikus dualista* felfogását tette magáévá az olasz alkotmány. Az viszont figyelmet érdemel, hogy a hivatkozott alkotmányos rendelkezés mintegy garantálja, hogy az olasz belső jog nem lehet ellentétes a nemzetközi jog általánosan elismert normáival. Ha pedig az állam későbbi nemzetközi szerződése a belső joggal ellentétes lenne, úgy az ilyen szerződés a belső jog megváltoztatását vonhatja maga után. Ilyen esetekben viszont a szerződés megerősítésére a köztársasági elnök önmagában nem jogosult, hanem ahhoz a parlament kamaráinak törvényi felhatalmazása szükséges.³⁵ Erre vonatkozóan egy konkrét esettel kapcsolatos rendelkezést is találunk az olasz alkotmányban. A külföldiek jogi helyzetére vonatkozóan ugyanis megállapítja az alkotmány, hogy azok jogi helyzetét „a nemzetközi jogszabályokkal és szerződésekkel összhangban törvény szabályozza.”³⁶

Hasonló megoldást találunk Írország 1937. évi alkotmányában is, mely szerint nemzetközi szerződés csak a parlament jóváhagyásával ró nemzetközi kötelezettséget az államra, s a belső jog részévé is csak a parlament általi jóváhagyással válhat valamely nemzetközi szerződésből eredő jogosultság, vagy kötelezettség.³⁷

Az új államok közül Burma alkotmánya vette alapul alkotmányos szabályainak kialakításánál a dualista megoldást. A burmai alkotmány értelmében ugyanis „a nemzetközi megállapodás mint olyan nem alkotja az Unió belső jogának részét, kivéve ha azt a parlament meghatározza.”³⁸ Az alkotmány más rendelkezéseiből egyébként kitűnik, hogy a belső jog szférájában valamely nemzetközi szerződésből eredő jogok és kötelezettségek csakis belső törvényhozási aktussal érvényesíthetők.³⁹

A nemzetközi jog primátusát valamilyen módon elismerő alkotmányos szabályozás, illetve tényleges állami gyakorlat eléggé elterjedtnek mondható. Az ezt a megoldást elfogadó államok azonban — Hollandia kivételével — *nem a kelsen-i értelemben vett primátust ismerik el* a nemzetközi jog tekintetében. Sokkal inkább arról van szó, hogy az államok mintegy garantálják hatályos nemzetközi jogi kötelezettségeik jóhiszemű teljesítését, azt, hogy nemzetközi jogi kötelezettségeik feltétlenül érvényesülni fognak az államon belüli jog szférájában is. Ennek gyakorlati kivitelezése rendszerint abban áll, hogy az állam alkotmánya a törvények fölött álló rangot biztosít a nemzetközi jog normái számára. Így ez tulajdonképpen — a kelsen-i értelemez képest csupán egy „mérésékelt primátust” jelent a nemzetközi jog javára. Minden bizonnyal helytálló Krumscheid megállapítása, amikor a nemzetközi jog és a belső jog normáinak egymáshoz való viszonya megítélésében a jogszabályi harmónia (Normenharmonie) elvét látja a helyes megoldásnak. Eszerint ugyanis a belső jog alkotásánál az államnak figyelemmel kell lennie saját hatályos nemzetközi jo-

³⁵ Alkotmány 80. cikk.

³⁶ Alkotmány 10. cikk.

³⁷ Alkotmány 29. cikk 5. pont (2) bekezdés és 6. pont.

³⁸ Alkotmány 214. cikk.

³⁹ Alkotmány 213. cikk, illetve az alkotmány mellékletét képező harmadik táblázat az Unió törvényhozási tárgyainak jegyzékéről.

gára, és viszont.⁴⁰ De ezen túlmenően is, azok az alkotmányos rendelkezések, amelyek a nemzetközi jogi normák elsőbbségére utalnak, minden esetben az adott állam szuverén elhatározásából teszik lehetővé, hogy pl. a nemzetközi jogi kötelezettségek megelőzzék az állam belső törvényeit.

A nemzetközi jog kelsen-i értelemben vett primátusát — a vizsgált alkotmányok közül — csupán Hollandia alkotmánya ismeri el. Nevezetesen azzal, hogy kimondja: semmiféle belső jogi jogalkotás nem érvényesülhet a Holland Királyság területén, amely olyan hatályos nemzetközi szerződésekkel ellentétes, amely az állampolgárokat érintő kötelezettségeket tartalmaz.⁴¹ Ezt az alkotmányos rendelkezést egyértelműen úgy kell értelmezni, hogy a nemzetközi jog szabályai még az alkotmánnyal szemben is elsőbbséget élveznek.⁴²

A nemzetközi jog „mérsékelt primátusát” már több állam rögzíti alkotmányában. A kontinentális Nyugat-Európában a polgári alkotmányfejlődés nagy hagyományaival rendelkező Franciaország alkotmánya tükrözi a nemzetközi jog „mérsékelt primátusát” elismerő megoldást. A 15 címre tagozódó francia alkotmány külön címben rendelkezik a nemzetközi szerződések belső jogi érvényesüléséről.

A tárgyük szerint fontosabb nemzetközi szerződések megkötésével kapcsolatban a törvényhozó testületnek Franciaországban is komoly szerepe van. Az ilyen nemzetközi szerződéseket ugyanis „csak törvény alapján lehet megerősíteni, vagy jóváhagyni,”⁴³ holott a nemzetközi szerződések megerősítését főszabályként a köztársasági elnök hatáskörébe utalja az alkotmány.⁴⁴ A törvényhozás azonban Franciaország esetében csupán a megerősítésre, illetve a jóváhagyásra vonatkozó aktus. A megerősített nemzetközi szerződés belső jogi érvényesülése már nincs ahhoz a feltételhez kötve, hogy azt törvény formájában hirdessék ki. Más szóval ez azt jelenti, hogy semmi néven nevezett *transzformációt nem igényel* a megerősített nemzetközi szerződés ahhoz, hogy annak szabályai az államon belüli jogalkalmazásban is érvényesülhessenek.

Annak az alkotmányos disztinkciónak pedig, amely a nemzetközi szerződések egy részének megerősítési jogát kiveszi a köztársasági elnök kezéből, csupán a nemzetközi szerződéseknek, illetve megállapodásoknak a belső jogi normák hierarchiájában elfoglalt helyük szempontjából van jelentősége. A törvényi megerősítést igénylő nemzetközi szerződések ugyanis a francia alkotmány értelmében az államon belüli jog szférájában a törvények fölött állnak.⁴⁵

A Francia Köztársaságot érintő nemzetközi szerződések és az államon belüli jog összhangjának biztosítása érdekében figyelemre méltó rendelkezést tartalmaz az alkotmány 54. cikke. Eszerint ugyanis, ha az Alkotmányos Tanács kijelentette, „hogy valamely nemzetközi kötelezettség az alkotmányba ütköző rendelkezést tartalmaz, annak megerősítése vagy jóváhagyása csak alkotmány-

⁴⁰ Krumscheid, G.: Die Anwendung von Völkerrecht im spanischen Staat nach der Verfassung der zweiten Republik von 1931 und um gegenwärtigen Staat. Inaugural-Dissertation. Bonn. 1971. 21. oldal.

⁴¹ Az alkotmány 1956. évben módosított szövegének 66. cikke.

⁴² Az alkotmány 66. cikkét kifejezetten így értelmezte a kormány memoranduma a parlament első kamarájának adott válaszában.

Erades, L. és Gould, W. L. The Relation between International Law and Municipal Law in the Netherlands and in the United States. Leyden- New York 1961. 416. oldal.

⁴³ Alkotmány 53. cikk.

⁴⁴ Alkotmány 52. cikk.

⁴⁵ Alkotmány 55. cikk.

módosítás után lehetséges". Tekintettel arra, hogy az állam törvényei és más jogszabályai sem lehetnek alkotmányellenesek, így ez a körülmény gyakorlatilag önmagában is *garantálja a nemzetközi kötelezettségek és az államon belüli jog harmóniáját*, vagy ha úgy tetszik *a francia jogrendszeren belüli harmóniát*. Ezzel persze párosul és így megerősíti a harmónia biztosítását a *lex posterior derogat legi priori* elv, valamint a jogszabályi hierarchia is.

A polgári alkotmányfejlődés nagy hagyományaival rendelkező Franciaország mellett érdemes megvizsgálni e körben egy egészen újkeletű nyugat-európai burzsoá alkotmányt — Portugália alkotmányát. Annál is inkább, mert a nemzetközi joggal összefüggő szabályokban igen gazdag alkotmánnyal állunk szemben, s mint új alkotmány, egyben tükrözheti a burzsoá alkotmányfejlődés tendenciáját is. Ehelyütt természetesen csak a vizsgált téma szempontjából fontosabb rendelkezéseket elemzem. Ebből a szempontból kétségtávol az alkotmány 8. cikke a legjelentősebb. Ez ugyanis — több burzsoá alkotmány s a szocialista alkotmányok egy része által elismert — azt az elvet rögzíti, mely szerint:

- „1. Az általános vagy közös nemzetközi jog normái és elvei szerves részét képezik a portugál jognak.
2. A nemzetközi szerződések szabályosan ratifikált, vagy elfogadott általános normái a belső jogrend részeseivé válnak, miután azokat hivatalosan publikálták, és amennyiben a Portugál Állam azokhoz nemzetközileg csatlakozott.”⁴⁶

Ez az alkotmányos szabályozás tehát az előírt alakszerűségek mellett mind a nemzetközi jog általános szabályait, mind pedig Portugália nemzetközi szerződéseit *automatikusan az állami jog részének tekinti*. A jogalkalmazás szempontjából így csupán a *lex posterior derogat legi priori* elvet kell figyelembe venni. Ezt a szabályt egyébként implicité maga az alkotmány is megfogalmazza, amikor alkotmányos elvként ismeri el a *nullum crimen sine lege* elvet.⁴⁷ A hivatkozott rendelkezés következő pontjában ugyanis lerögzíti, hogy nem áll ellentétben a *nullum crimen sine lege* elvével „a belső jog határain belül az az ítélet, mely olyan cselekedet, vagy mulasztás kapcsán született, mely elkövetésének pillanatában az általánosan elismert nemzetközi jog alapelvei szerint bűncselekménynek számít.”⁴⁸

Ez a rendelkezés egyébként — ugyancsak implicit módon — a nemzetközi jogi normáknak a jogszabályi hierarchiában elfoglalt helyét is meghatározza. Az alkotmány 167. cikke e) pontja szerint ugyanis bűncselekmények meghatározása csakis *törvény* útján lehetséges. Így a nemzetközi jog normái a jogszabályok hierarchiájában a törvényekkel azonos megítélés alá kell hogy essenek.

Az előzőekből kitűnően a portugál alkotmány a nemzetközi jog és a belső jog viszonyával kapcsolatban a monista felfogást fogadja el. Ez a megoldás — mint az általam is helyesnek vélt — azt a felfogást érvényesíti alkotmányos formában, amely a nemzetközi jog normáit éppúgy az állam jogrendszerének részeként fogadja el, mint az államon belüli jog normáit és amely lényegében nem veti fel a nemzetközi jog és a belső jog összeütközése esetén a primátus kérdését. E tekintetben persze a portugál alkotmány csupán követi jónéhány

⁴⁶ A nemzetközi szerződések publikálásáról az alkotmány 122. cikk 2. (b) pontja rendelkezik.

⁴⁷ Alkotmány 29. cikk (1).

⁴⁸ Alkotmány 29. cikk (2).

más burzsoá, illetve szocialista alkotmány megoldását. Nagy előnye viszont ezekkel szemben, hogy sokkal egyértelműbben és részletesebben szabályozza e kérdéseket.

Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a portugál alkotmány megalkotói is végső soron — ha *közvetve* is — elismerik a nemzetközi jog primátusát. Amíg ugyanis a nemzetközi jog „mérsékelt primátusát” elismerő alkotmányok a nemzetközi jogi normák elsődlegességét „a szabályszerűen megerősített nemzetközi szerződéseknek és megállapodásoknak... a hazai törvényeknél erősebb hatályuk van”⁴⁹ formulával állapítják meg, a portugál alkotmány erre csak közvetve utal. Nevezetesen azzal, hogy — a belső jogi normákkal ellentétben — „a nemzetközi egyezmények tartalmi, vagy formai alkotmányellenessége nem zárja ki, hogy azok normáit Portugálián belül alkalmazzák, kivéve ha más ok, vagy okok indokolják azt.”⁵⁰

Végső soron tehát a nemzetközi jog normái akkor is érvényesülhetnek, ha az alkotmányellenesség kérdése vetődik fel, s ezzel a megoldással már a holland alkotmányban rögzített szabályozáshoz közelít Portugália új alkotmánya.

Az új államok alkotmányos rendelkezéseiből kitűnik, hogy azokat jelentősen befolyásolta a volt gyarmattartó hatalom alkotmányos rendje. Ez alól nem kivétel a nemzetközi jog és a belső jog viszonyára utaló szabályozás sem. Így pl. néhány volt francia gyarmat alkotmánya szinte szó szerint átvette a francia alkotmány megoldását.⁵¹

Ugyancsak a nemzetközi jog „mérsékelt primátusát” ismeri el Ciprus⁵² alkotmánya is.

A belső jog primátusát valló monista teória hagyományos felfogásában nyilvánvalóan tarthatatlan. Ez ugyanis éppen a nemzetközi jog lényegének tagadását jelentené, hogy ti. a nemzetközi jog normái az *államok közötti akaratmegegyezéssel* jönnek létre. Mégis létezik olyan alkotmány — a Kínai Népköztársaság alkotmánya — amelyik erre az álláspontra helyezkedik a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának megítélésében.

A Kínai Népköztársaság 1975. évi alkotmánya tulajdonképpen a maoista ideológia és politika terméke, szinte valamennyi rendelkezése ezt tükrözi. A nemzetközi jog és a belső jog viszonyára vonatkozóan nem tartalmaz konkrét rendelkezést, jöllehet ez az egyébként kis terjedelmű alkotmány viszonylag nagy teret szentel nemzetközi kérdéseknek. A vizsgált téma szempontjából csu-

⁴⁹ Így például a máshelyütt is hivatkozott francia, Dahomey-i, Malgas köztársasági alkotmány.

⁵⁰ Alkotmány 280. cikk (3).

⁵¹ Dahomey alkotmánya értelmében „A szabályszerűen megerősített nemzetközi szerződéseknek és megállapodásoknak közzétételüktől kezdve a hazai törvényeknél erősebb hatályuk van, azzal a feltétellel, hogy azokat a másik szerződő fél is alkalmazza.” (Alkotmány 56. cikk) (Kiemelés tőlem B. L.)

A Malgas Köztársaság alkotmányának vonatkozó rendelkezése csak szóhasználatában tér el a Dahomey-i alkotmány szövegétől. A szabályszerűen megerősített, vagy jóváhagyott nemzetközi szerződések, vagy megállapodások közzétételük után a törvénynél magasabb rendű hatályt élveznek, feltéve, hogy az illető szerződéseket, vagy megállapodásokat a másik szerződő fél is alkalmazza. (Alkotmány 14. cikk) (Kiemelések tőlem: B. L.)

⁵² Az alkotmányos rendelkezéseknek megfelelően „kötött szerződések, egyezmények és megállapodások a Köztársaság hivatalos közlönyében történt közzétételük után elsőbbséggel bírnak minden belső törvénnyel szemben, azzal a feltétellel, hogy a szóban forgó szerződéseket, egyezményeket és megállapodásokat a másik szerződő fél is alkalmazza.”

(Alkotmány 169. cikk. (3) bekezdés.)

pán az Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottságának hatáskörét szabályozó 18. § figyelemre méltó, mely szerint a Bizottság „jövőhagyja és érvényteleníti az idegen országokkal kötött szerződéseket.” Ha itt valóban „*érvénytelenítésről*” van szó (azaz nem fordítási elvétel) úgy ez a rendelkezés a nemzetközi jog és a belső jog viszonyában a belső jog primátusát elismerő elméletnek megfelelő szabályozás, amely a maga nemében majdnem példátlan.

Leggyakoribb — és egyben a legreálisabbnak ható — *megoldás az a monista megoldás, amely nem veti fel a primátus kérdését.* Ezt a megoldást teszi magáévá a szocialista országok jelentős része.

A Szovjetunió alkotmánya *nem tesz* ugyan említést sem a nemzetközi jog általános normái, sem a Szovjetunió kétoldalú vagy partikuláris szerződéseinek az államon belüli joghoz való viszonyáról, illetve a nemzetközi jog szabályainak a belső jog szférájában való alkalmazhatóságáról, mégis külön figyelmet érdemel a Szovjetunió ezzel kapcsolatos gyakorlata. Annál is inkább, mert az alkotmány 112. cikke a szocialista országok alkotmányaiban szokásos formulát tartalmazza: „a bíróságok csak a törvénynek vannak alárendelve”. Ugyanakkor a tényleges állami gyakorlat törvényi szintű belső jogszabályok alapján⁵³ a jogalkalmazás realitásaiból, az állami szuverenitás tiszteletben tartásának nemzetközi jogi kötelezettségéből és a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek jóhiszemű teljesítéséből indul ki.⁵⁴ A Szovjetunió gyakorlata is akceptálja ti. — ahogyan ezt Bliscsenko is kihangsúlyozza — hogy a nemzetközi szerződés hatályba lépésétől kezdve azonnal köti az államot, az állami szerveket és az egyéneket, azaz a szerződés bizonyos jogokat biztosít ezek számára. Mind-ebből következik, írja Bliscsenko, hogy semmiféle ún. transzformációra nincs szükség a nemzetközi szerződések belső jogi alkalmazásához, s az állam szuverenitásából eredően maga dönti el, hogy a nemzetközi szerződések közzétételének milyen formáját választja.⁵⁵

Az mindenesetre természetes feltételként jelentkezik a Szovjetunió gyakorlatában is, hogy a nemzetközi szerződést valamilyen formában nyilvánosságra kell hozni ahhoz, hogy az abban foglalt jogokra és kötelezettségekre hivatkozni lehessen. Ami azonban a legfeltűnőbb a Szovjetunió gyakorlatában, hogy: — minden további nélkül elismerik a lex posterior derogat legi priori elvet valamely nemzetközi jogi, illetve belső jogi norma összeütközése esetén; — lehetséges a nemzetközi szerződés és valamely belső jogi jogforrás szimultán alkalmazása is, amennyiben a hatályos nemzetközi szerződés és valamely belső jogszabály is egyformán szabályozza a kérdést;⁵⁶

⁵³ Ezzel kapcsolatos példaként említi Bliscsenko a Szovjetunió polgári törvénykönyvének 129. valamint a polgári eljárási törvény 64. cikkét.
Bliscsenko: i. m. 822. oldal.

⁵⁴ Tunkin azon a véleményen van, hogy ha a belső jog normái összeütközésbe kerülnek a nemzetközi jog normáival, az állam köteles biztosítani a nemzetközi jog normáinak érvényesülését. Mezsdunarodnoe pravo. Szerk. Tunkin, G. I. Moszkva 1974. 67. oldal.

Ez a felfogás érvényesült az Állandó Nemzetközi Bíróság gyakorlatában, amelyet az ENSZ Nemzetközi Bírósága is magáévá tett. A nemzetközi bíráskodást értékelve Haraszi György megállapítja, hogy „egyetlen állam sem használhatja fel saját belső jogát arra, hogy annak révén kibújjon az általa elvállalt nemzetközi kötelezettség teljesítése alól.” (Kiemelés Haraszi Györgytől.)

Dr. Haraszi György: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946—1956. Budapest 1958. 24. oldal.

⁵⁵ Bliscsenko: i. m. 820. oldal.

⁵⁶ Bliscsenko: i. m. 822—823. oldal.

— a nemzetközi szerződések nyilvánosságra hozása nem egységes formában történik: lehetséges, hogy a hivatalos lapban való egyszerű közzétételről van szó, de szokásos valamely nemzetközi szerződésnek belső jogforrás keretében való kihirdetése is.

Ez a megoldás a Német Demokratikus Köztársaság viszonylatában alkotmányos elismerést nyert. Az alkotmány 8. cikke 1.) pontja szerint ugyanis a „nemzetközi jog általánosan elismert, a népek békéjét és békés együttműködését szolgáló szabályai az államhatalom és valamennyi polgár számára kötelezőek”. Mivel az alkotmány 105. cikke szerint „az alkotmány közvetlenül érvényesülő jog”, nem lehet kétséges, hogy a 8. cikk 1. pontjában meghatározott általános nemzetközi jogi normák az NDK belső jogának automatikusan részét képezik.

Ami pedig a nemzetközi jog bármely jogszabályának az NDK belső jogának szférájában való érvényesülési lehetőségét illeti, erre nézve is találunk alkotmányos biztosítékot. Az alkotmány ugyanis előírja, hogy az NDK törvényeit és más általánosan kötelező jogi előírásait a hivatalos lapban (Gesetzblatt) és más módon nyilvánosságra kell hozni,⁵⁷ s a bírakat csak az NDK alkotmánya, törvényei és más jogi előírásai kötik.⁵⁸

Fentieknek megfelelően a bíróságok — a nemzetközi jog már hivatkozott általános szabályain túl — minden a hivatalos lapban közzétett nemzetközi szerződésre hivatkozhatnak, mint jogforrásra, jöllehet a nemzetközi szerződés egyszerű közzétételéről van szó, semmiféle belső jogalkotásra nem került sor.⁵⁹

Külön említést érdemel az alkotmány 91. cikke, amely a béke és az embe-riesség elleni, valamint a háborús bűncselekmények megbüntetéséről szóló általánosan elismert nemzetközi jogi normákat in concreto, mint közvetlenül érvényesülő (unmittelbar gültig) alkotmányos szabályokat rögzíti.

Még tovább megy a nemzetközi jogi normák államon belüli alkalmazhatóságának elismerésében Jugoszlávia alkotmánya. Ebben ugyanis már explicite megfogalmazott rendelkezést találunk, miszerint „a bíróságok a közzétett nemzetközi szerződéseket közvetlenül alkalmazzák.”⁶⁰

A hivatalos lapban való közzététel tehát a jugoszláv megoldás szerint is a nemzetközi szerződések belső jogi alkalmazásának elengedhetetlen feltétele. Mivel azonban valamennyi közzétett nemzetközi szerződés *közvetlenül* alkalmazható a bírósági eljárásban is, értelemszerűen a lex posterior derogat legi priori elve kell, hogy érvényesüljön.

Lényegében ezt a megoldást fogadja el a Román Szocialista Köztársaság alkotmánya, illetve állami gyakorlata is. A román alkotmány ugyanis — ahogyan ezt Vintu is kiemeli⁶¹ — a nemzetközi szerződések 3 kategóriáját különbözteti meg: — olyan nemzetközi szerződések, amelyek az állam törvényeinek módosítását vonják maguk után; ezeket a Nagy Nemzetgyűlés ratifikálja.⁶² Olyan nemzetközi szerződések, amelyek nem eredményezik törvények módosi-

⁵⁷ Alkotmány 89. cikk (1).

⁵⁸ Alkotmány 96. cikk (1).

⁵⁹ Az NDK nemzetközi szerződéseit a hivatalos lap (Gesetzblatt) II. részében az Államtanács titkára teszi közzé.

⁶⁰ Alkotmány 210. szakasz.

⁶¹ Vö. Vintu, I.: Aplicarea tratatelor in ordinea juridica interna. „Studii si cercetari juridice.” Bukarest. N. 4. 505—524. oldal.

⁶² Alkotmány 43. szakasz 9.

tását; ezek ratifikálása az Államtanács hatáskörébe tartozik.⁶³ — Ün. egyezmények, amelyeket a Minisztertanács hagy jóvá.⁶⁴

A jelzett kategóriák tulajdonképpen a már hivatkozott csehszlovák alkotmány rendelkezéseivel mutatnak hasonlóságot. Mégis a román alkotmány rendelkezései minőségileg többet jelentenek. Nevezetesen azzal, hogy a nemzetközi szerződések belső jogi érvényesülése terén lényegében szabad utat biztosítanak. Míg Csehszlovákia alkotmánya a Nemzetgyűlés ratifikációs hatáskörébe azokat a nemzetközi szerződéseket utalja „amelyeknek végrehajtásához törvény szükséges”⁶⁵ addig a román alkotmány nem szűkíti le a kört a végrehajtás szférájára, hanem lényegében a belső jognak az állam nemzetközi jogi kötelezettségeivel való szinkronba hozását garantálja.

Ami pedig a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek belső jogi érvényesülését illeti, Vintu — a vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket elemezve — megállapítja, hogy a nemzetközi szerződések ratifikációja kettős joghatással jár:

a) nemzetközi vonatkozásban szentesíti Románia kötelezettségeit,

b) biztosítja a szerződés belső jogi hatályát.⁶⁶

Ez utóbbi joghatás alapján arra a következtetésre jut, hogy *a nemzetközi szerződések belső jogi hatályosulásához nem szükséges külön államon belüli jogalkotás*. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy ha a nemzetközi szerződéssel valamely belső jogi norma ellentétben állna, csakis a belső jogszabály jogalkotó általi módosítása eredményezi az adott belső jogi norma *végleges* módosítását. Ennek hiányában is *a nemzetközi szerződés rendelkezései fognak érvényesülni a vele ellentétes belső jogszabályokkal szemben, de csakis a szerződés időbeli hatályának tartama alatt*.⁶⁷

A román alkotmány vonatkozó rendelkezéseit értelmezve tehát annyi mindeképpen megállapítható, hogy a hivatalos lapban *közzétett* nemzetközi szerződésekben rögzített jogok és kötelezettségek — legalábbis a nemzetközi szerződés időbeli hatályának tartama alatt — feltétlenül hatályosulnak az államon belüli jogalkalmazásban.

A primátus kérdésének felvetése nélküli monista felfogást tükrözi az angolszász jogrendszernek fő reprezentánsa, az USA jogrendszere. Az Egyesült Államok alkotmánya kifejezett rendelkezést tartalmaz a nemzetközi szerződések belső jogi érvényesüléséről. Eszerint az „alkotmány s annak értelmében alkotott törvények, valamint az Egyesült Államok meghatározása alapján létrejött és létrejövő nemzetközi szerződések az ország legfőbb törvényei; a törvények kötelezőek minden államban minden bíró számára.”⁶⁸ A „bírói hatalom” terjedelmét szabályozó III. cikk 2. §-a más megközelítésből lényegében ugyanazt rögzíti, amikor kimondja, hogy a „bírói hatalom kiterjed a törvény és méltányosság (equity) alá tartozó minden ügyre, olyan ügyekre, amelyek a jelen alkotmány hatálya alá tartozó körben az Egyesült Államok jelen és jövő törvényei, nemzetközi szerződésai körében keletkeztek.” Az USA alkotmányának hivatkozott rendelkezései tulajdonképpen az USA (a föderáció) által a belső jog szférájában alkotott törvények és a föderáció nemzetközi szerződéseinek teljes

⁶³ Alkotmány 63. szakasz 3.

⁶⁴ Alkotmány 77. szakasz 9.

⁶⁵ Csehszlovák alkotmány 42. §.

⁶⁶ Vintu: im. 519. oldal.

⁶⁷ U. o.

⁶⁸ Alkotmány VI. cikk (2) bekezdés.

egyenrangúságát deklarálják. Mégpedig nem csupán ezek hierarchikus egyenrangúságát, hanem az államon belüli jogalkalmazásban a jogforrási jelleg szempontjából vett teljes azonosságot is. Más megfogalmazásban azt mondhatjuk, hogy a burzsoá alkotmányok között az USA alkotmányában érvényesül legtisztábban a nemzetközi jog és a belső jog viszonyára vonatkozó monista felfogás. Klasszikusan érvényesül ugyanis a jogrendszer egységét valló monizmus azzal a figyelemre méltó szabályozással, hogy ti. fel sem vetődik a primátus kérdése. Kizárólag a *lex posterior derogat legi priori elve* érvényesül.⁶⁹

Nagy-Britannia — az angolszász jogrendszerek klasszikusa — tekintetében az alkotmányos rendelkezések írott, illetve kontinentális értelemben vett alkotmány hiányában nem mérvadóak. Így csupán a tényleges gyakorlatból kiindulva vehetjük figyelembe a nemzetközi jog normáinak a belső jog szférájában való alkalmazhatóságát. Eszerint a nemzetközi szokásjog normái — tekintet nélkül azok bilaterális vagy univerzális jellegére — alkalmazhatók a belső jogban. Nevezetesen a common law részének tekintik, míg a nemzetközi szerződések csak azzal a feltétellel alkalmazhatók, ha a parlament jóváhagyta azokat.⁷⁰ Ezen generális szabály alól bizonyos kivételeket is találunk a brit gyakorlatban, amikor is pl. a hadviselésre, illetve a diplomáciai mentességre vonatkozó nemzetközi jogi normákat parlamenti hozzájárulás hiányában is a brit jog részeként fogadták el.⁷¹

A generális szabályozás végül is arra mutat, hogy az államon belüli törvényhozó szerv döntő szerepet játszik valamely nemzetközi jogi norma belső jogi érvényesülésének eldöntésében. Ki kell azonban hangsúlyozni, hogy itt nincs szó belső jogi jogalkotásról, azaz nem valamiféle transzformáció esete forog fenn. A parlamenti aktus tehát sokkal inkább valamely nemzetközi jogi norma megerősítését jelenti, mintsem egy transzformációs aktust. Így azután a brit gyakorlat végső konklúziójaként azt állapíthatjuk meg, hogy az általános, vagy különös nemzetközi jog normák külön belső jogi jogalkotás nélkül alkalmazhatók az államon belüli jog szférájában.

Nem gyakori az a megoldás sem, hogy az alkotmányos szabályozás kettős alapon álljon, azaz a nemzetközi jog szabályainak egy része tekintetében a monista, másik része tekintetében viszont a dualista felfogást érvényesítse. Mégis fellelhetők ilyen — már első pillantásra is ellentmondásosságot sejtető — alkotmányok. Sőt ebbe a kategóriába tartozik a mai burzsoá jogrendszerek egyik reprezentánsa, a Német Szövetségi Köztársaság is.

Az NSZK alkotmánya (alaptörvénye; Grundgesetz) 25. cikkében pl. megállapítja: „a nemzetközi jog általános szabályai a szövetségi jog részét képezik.”⁷² Megelőzik a törvényeket és a szövetségi terület lakosai számára közvetlenül állapítanak meg jogokat és kötelezettségeket.”

⁶⁹ Tulajdonképpen ez a megoldás érvényesül a Korei Köztársaság alkotmányában is. Az alkotmány 7. cikke értelmében ugyanis „A kellően megerősített és kihirdetett nemzetközi szerződéseknek és a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályainak a koreai törvényekkel egyenlő hatályuk van.” Ebbe a kategóriába sorolható egyébként a belga alkotmány is. (Ld. Alkotmány 68. cikk.)

⁷⁰ Vö. Dahm, G.: Völkerrecht. Band 1. Stuttgart 1958. 48. o. Berber, F.: Lehrbuch des Völkerrechts I. Band München és Berlin 1960. 95—96. oldal. A brit gyakorlatot vette át több volt dominium, így pl. India is. (Berber: i. m. 96. old.)

⁷¹ Vö. Berber i. m. 96. oldal.

⁷² „A nemzetközi jog általánosan elismert szabályai” alatt érteni kell mind a szokásjog, mind a szerződéses jog szabályait, mégpedig attól függetlenül, hogy az NSZK egyoldalúan elismeri ezek általános jellegét, vagy sem. Vö. Berber, F.: Lehrbuch des Völkerrechts I. Band. München és Berlin 1960. 99. és 101. oldal.

A nemzetközi jog általános szabályainak katalógusa azonban — elsősorban a nemzetközi szokásjog mibenléte miatt — nem állapítható meg. Feltehetőleg erre is tekintettel, az NSZK alkotmánya a bíróságok hatáskörébe utalja annak eldöntését, „hogyan a nemzetközi jog valamelyik szabálya a szövetségi jog alkotórészét képezi-e, és hogy közvetlenül jogokat és kötelezettségeket állapít-e meg az egyének számára,⁷³ s ilyenkor „a bíróság kikéri a Szövetségi Alkotmánybíróság döntését.”⁷⁴

Az itt hivatkozott alkotmányos szabályozás tehát csupán a nemzetközi jog általános szabályait ismeri el automatikusan a szövetségi jog részeként, amelyek egyúttal közvetlen jogokat és kötelezettségeket állapítanak meg a szövetségi terület lakosai számára. A nemzetközi jog általános szabályaira vonatkozó alkotmányos szabályozás feltételezi, hogy a belső jog szabályai összhangban álljanak azokkal. Ebből következőleg ha a nemzetközi jognak egy olyan új általános szabálya jön létre, amely az NSZK valamely meglevő belső jogi szabályával ellentétben áll, akkor a *lex posterior derogat legi priori* elve kell hogy érvényesüljön.

A nemzetközi jog általános szabályaival kapcsolatos NSZK-beli alkotmányos szabályozással szöges ellentétben áll és bizonyos fókig érthetetlen is a nem általános jellegű nemzetközi jogi normák belső jogi alkalmazhatóságára vonatkozó szabályozás, illetve az ennek megfelelő állami gyakorlat. Maga az alkotmány „A Szövetségi Elnök” c. 5. fejezetében tartalmaz kifejezett rendelkezést erre vonatkozóan. Ebből az alkotmányos rendelkezésből, valamint a szövetségi felsőbíróságok gyakorlatából állapítható meg az NSZK partikuláris és bilaterális szerződesei belső jogi érvényesülésének mikéntje.

Az alkotmány a nemzetközi szerződések megkötését a szövetségi elnök hatáskörébe utalja.⁷⁵ Az elnök szerződéskötési jogosítványa azonban több tekintetben is korlátozott. Generális korlátozás, hogy „a Szövetség politikai kapcsolatait szabályozó, illetve szövetségi törvényhozás tárgyaira vonatkozó szerződéseket a szövetségi törvényhozás ... testületének szövetségi törvény formájában kifejezett jóváhagyása, vagy közreműködése útján lehet megkötöni. Igazgatási jellegű megállapodások tekintetében a szövetségi igazgatásra vonatkozó rendelkezések ... alkalmazandók.”⁷⁶

Jóllehet az idézett generális korlátozásból következik, mégis az alkotmány kiemeli és külön bekezdésben szabályozza a békeszerződések megkötésére vonatkozó eljárást. Eszerint „a békekötés tekintetében szövetségi törvény határoz.”⁷⁷

Fentiekből kitűnően a nemzetközi jog nem általános jellegű, de kiemelkedő fontosságú szabályai csakis belső törvényhozás útján válhatnak az NSZK belső jogának részévé, azaz ezekre a jogalanyok, illetve az államon belüli jogalkalmazó szervek csak akkor hivatkozhatnak, ha ezeket *mint törvényeket* a hivatalos lapban közzétették. Az alkotmány hivatkozott rendelkezéseinek az előbbieken adott értelmezését egyértelműen alátámasztják az NSZK bíróságainak ítéletei.⁷⁸ Az NSZK alkotmányos szabályozásában és az ennek megfele-

⁷³ Grundgesetz (GG) 25. cikk.

⁷⁴ GG. 100. cikk (2) bekezdés.

⁷⁵ GG. 59. cikk (1) bekezdés.

⁷⁶ GG. 52. cikk (2) bekezdés.

⁷⁷ GG. 59. cikk (4) bekezdés.

⁷⁸ Az NSZK alkotmánybírósága 1957. március 26-i ítéletében pl. a következőket állapította meg: „Art. 25. GG. bewirkt nur dass die allgemeinen Regeln des Völker-

lő gyakorlatban meglevő kettősség nézetem szerint elméletileg nem védhető, a gyakorlatban nem indokolható. A nemzetközi jog általános szabályai ugyanis automatikusan az NSZK belső jogának is részét képezik. Ez a megoldás a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának — általam is helyesnek vélt — monista felfogását tükrözi. Az NSZK partikuláris és bilaterális nemzetközi szerződéseinek belső jogi alkalmazhatóságának feltételét képező államon belüli *külön törvényhozás* viszont — amit a szövetségi alkotmánybíróság is kategorikusan transzformációnak nevez,⁷⁹ — a klasszikus dualista felfogást képviseli. A két alaptéória egyike semmiképpen sem helytálló. Következésképpen semmiféle elvi indok nem magyarázhatja az NSZK alkotmányában tükröződő kétféle szabályozást. Vagy az egyik, vagy a másik megoldást kellett volna következetesen alkalmazni, nézetem szerint a monista álláspontból kiindulva. Így sok más alkotmányban rögzített szabályozásnak megfelelően az lett volna a helyes megoldás, ha az NSZK-nak a hivatalos lapban — jogalkotói aktustól függetlenül — közzétett kétoldalú, vagy partikuláris szerződesei ugyanúgy a szövetségi jog részét képeznék, mint a nemzetközi jog általános szabályai.

Görögország 1975. évi — a diktatúra után demokratizálódó állam — alkotmánya érthető módon magán viseli azokat a jegyeket, amelyek a nyugat-európai polgári demokráciák alkotmányos rendszerének sajátjai. Így az új alkotmánynak a nemzetközi jogra és a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó rendelkezései is nagymértékben megegyeznek a jelenlegi nyugat-európai alkotmányos megoldásokkal. Az egyik legszembevetőbb hasonlóság éppen a nemzetközi jog és a belső jog viszonyára vonatkozó rendelkezésben lehetőségre. Eszerint „a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályai, valamint a nemzetközi egyezmények azok törvénybe iktatása és hatályba lépése után, mindegyikük saját kifejezéseik szerint, a görög belső jog integráns részévé válnak és minden elmentéses jogi intézkedéssel szemben érvényesülnek.”⁸⁰

rechts ohne Transformationsgesetz unmittelbar Eingang in die deutsche Rechtsordnung finden und dem deutschen innerstaatlichen Recht — nicht dem Verfassungsrecht — im Range vorgehen. Besondere vertragliche Vereinbarungen, auch wenn Sie objektives Recht setzen, genießen diese Vorrangstellung nicht.”

Fontes Iuris Gentium. Series A. Sectio II. Tomus 4. Köln, Berlin. 1970. 24. oldal Nr. 286.

1952. július 30-án — a „Zustimmungsgesetz” jogi természetét értékelve — az alkotmánybíróság a következő álláspontra helyezkedett: „Das Zustimmungsgesetz zu einem völkerrechtlichen Vertrag hat einen doppelten Charakter. Er ist zunächst ein Beschluss der Gesetzgebenden Körperschaften, der den Bundespräsidenten ermächtigt, der Vertrag für die Bundesrepublik endgültig abzuschließen. Es hat weiterhin aber auch die Bedeutung, den Inhalt des völkerrechtlichen Vertrages die Geltung als innerstaatliches deutsches Recht zu verleihen (Transformation). Nach Inkrafttreten des Zustimmungsgesetzes ist der endgültige Abschluss des Vertrages durch den Bundespräsidenten (Ratifikation) möglich.”

Uo. 4. old. Nr. 116.

⁷⁹ Az NSZK alkotmánybírósága 1957. március 21-i ítéletében megállapítja: „Die rechtliche Bedeutung von Zustimmungsgesetzen zu Verträgen mit auswärtigen Staaten erschöpft sich nicht darin, dass von Ihren Erlass das verfassungsmässige Zustandekommen der Vertrag abhängt. Sie transformieren (kiemelés tőlem: B. L.) zugleich den Inhalt des völkerrechtlichen Vertrages insoweit innerstaatliches Recht, als sie in sowohl für die Staatlichen Organe als auch, falls er sich auf das rechtliche Verhalten der Staatsbürger bezieht, für diese verbindlich machen.”

Fontes Iuris Gentium 5. old. Nr. 285.

Lásd továbbá a 78. jegyzetben hivatkozott Nr. 116. ítéletet.

⁸⁰ Alkotmány 28. cikk 1.

Lényegében tehát az NSZK alkotmányában rögzített konstrukciót fogadja el az új görög alkotmány is. Eszerint a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai (az általános szokásjogi szabályok⁸¹) a görög belső jognak is integráns részét képezik, míg Görögország nemzetközi szerződéseit csakis azok törvénybe iktatása után válnak a görög jog részévé. *Transzformációs aktus* szükséges tehát Görögország nemzetközi szerződéseinek az államon belüli jog szférájában való érvényesüléséhez. Igaz, ha ezt a parlament megtette (kizárólag a parlament jogosult szankcionálni a nemzetközi szerződéseket az államon belüli jogalkalmazás érdekében⁸²), akkor ezek a normák prioritást élveznek nem csupán az állam korábbi, hanem jövőbeni belső törvényeivel szemben is.⁸³

Ilyen körülmények között a nemzetközi szerződések tekintetében csupán a transzformált jog jogszabályi hierarchiájának a kérdése vetődik fel.

A nemzetközi jog és a belső jog egymáshoz való viszonyában tehát egymásnak ellentmondó kétféle elv érvényesül az új görög alkotmányban is. A nemzetközi jog általánosan elfogadott szokásjogi normáit automatikusan a görög jogrendszer integráns részének tekintik, s ezzel a *monista* teória, illetve az ennek megfelelő gyakorlat érvényesül. A nemzetközi szerződések érvényesülése az államon belüli jog szférájában — beleértve az általános jellegű szerződéseket is — csupán transzformációs aktussal lehetséges, ami viszont a legtisztább dualizmus sajátossága.

2. A nemzetközi jog normáinak a belső jog szférájában való alkalmazhatósága kérdésében — az előzőekből kitűnően — meglehetősen eltérő alkotmányos megoldásokkal, illetve ezek hiányában is meglevő tényleges állami gyakorlattal találkozunk. Az alkotmányok egy része egyáltalán nem szabályozza ezt a kérdést. Ha pedig létezik alkotmányos szabályozás, akkor is megtaláljuk mind a dualista, mind a monista talajon álló megoldást, vagy éppen a kettő együttes meglétét. A monista megoldás tekintetében pedig van, ahol nem vetődik fel a primátus kérdése, van ahol igen. Tipikus megoldás ez esetben, hogy a nemzetközi jog „mérésékelt primátusát” fogadják el, de kivételesen előfordul a belső jog primátusát elismerő megoldás is. Bármelyik megoldást is fogadják el az egyes alkotmányok, illetve az állami gyakorlat, valamilyen módon sor kerülhet a nemzetközi jogi normáknak a belső jog szférájában való alkalmazására. Ebben az esetben pedig meghatározó tényező az, hogy a nemzetközi jog normái milyen helyet foglalnak el az állam jogának hierarchiájában.

⁸¹ Fatouros az új görög alkotmány nemzetközi jogi vonatkozásairól írott cikkében megállapítja, hogy „a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályai (vagyis a nemzetközi szokásjog) a görög jog integráns részét képezik.”

A nemzetközi szokásjog fogalma alatt tehát ő — a görög bírói gyakorlattal is egyezően — csupán az általános nemzetközi szokásjogot érti, jöllehet partikuláris, vagy bilaterális szokásjog is létezhet.

Fatouros, A. A.: A nemzetközi jog az új görög alkotmányban. (American Journal of International Law. 1976. 3. szám. 501. old.)

⁸² A ténylegesen kialakult gyakorlattal ellentétben Fatouros arra a megállapításra jut, hogy az alkotmány 28. cikk (1) bekezdés és a 36. cikk egyértelműen a parlament kizárólagos jogkörébe utalja, a nemzetközi szerződések szankcionálását. Fatouros, A. A.: im. 498. old.

⁸³ Az alkotmánytervezet parlamenti vitáján az igazságügyminiszter vitázárójában egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a 28. cikk 1. pontjában említett „bármilyen ellentétes jogi rendelkezés”-t úgy értsük, mint amely magában foglalja mind az előbbi, mind a következő törvényeket. Lásd. Fatouros, im. 503. old.

A nemzetközi jog és a belső jog viszonyának dualista felfogásából következőleg a nemzetközi jog normái csakis transzformáció útján kerülhetnek be az államon belüli jog szférájába. Ennek megfelelően az államon belüli jogalkalmazás a nemzetközi jogi normák alapján csak akkor és úgy lehetséges; ha az adott nemzetközi jogi norma *belső jogforrásként* megjelenik. Ebben az esetben a kérdés csupán az, hogy az állam a transzformált nemzetközi jogi normát milyen szintű jogforrásban hirdeti ki?

A szocialista országok alkotmányos szabályozását, illetve gyakorlatát alapul véve megállapítható, hogy azok egy része — ideértve a Magyar Népköztársaságot is — ezt a dualista alapon álló megoldást alkalmazza. Hazánkban a kihirdetett nemzetközi szerződések tipikusan törvényi szintű (tvr. esetleg törvény) jogforrásként jelennek meg. Újabban az 1974. évi 24. tvr. határozza meg egyes jogszabályok jogforrási szintjét, de ez nem utal arra, hogy a nemzetközi szerződéseket törvényi szintű jogforrással kell kihirdetni.⁸⁴ A kialakult és követett gyakorlat viszont indokolt, hiszen csakis ez biztosítja a nemzetközi jogból származó jogok és kötelezettségek államon belüli érvényesülését. Ellenkező esetben ugyanis — ha ti. alacsonyabb szintű belső jogforrással is lehetne nemzetközi szerződést kihirdetni — úgy egy magasabb szintű belső jogforrással — legalábbis az államon belüli jog szférájában — a nemzetközi szerződést érvényteleníteni lehetne.

Felvetődhet a kérdés, hogy nem indokolatlan-e ez a megszorítás, hiszen nemzetközi szerződéseket az állam olyan szervei is köthetnek, amelyek csupán alacsonyabb szintű belső jogszabályt alkothatnak. (Pl. Minisztertanács, illetve országos hatáskörű szervek.) Ilyen esetben az tűnhet logikusabb megoldásnak, hogy a nemzetközi szerződést kötő szerv belső jogi normatív aktusainak megfelelő szintű belső jogforrással hirdessék ki a nemzetközi szerződést.

A fentiekben hivatkozott érvelés alapján úgy vélem, hiba lenne ennek az egyébként logikusnak tűnő megoldásnak az elfogadása. Bármelyik szerv köti ugyanis a nemzetközi szerződést, ennek *alanya nem az adott szerv lesz, hanem az állam* (nem beszélve a nemzetközi szokásjogról, melynek belső jogforrási szintje fogalmilag sem függhet az államon belüli jogalkotó szervtől.)

Ezek leszögezése mellett azonban újólág kihangsúlyozom, hogy ezt csupán mint elméleti lehetőséget vizsgálom. A jogrendszer egységéből kiindulva, s így egyértelműen a monista felfogást elfogadva, nem indokolható az a dualista alapon álló megoldás, mely szerint az állam jogának részévé valamely nemzetközi jogi norma csupán belső jogi jogalkotás útján válhat. Következésképpen a továbbiakban abból indulok ki, hogy a nemzetközi jog normái az állam jogának (jogrendszerének) részét képezik, s a belső jog szférájában való alkalmazhatóságuk csupán nyilvánosságra hozataluk, vagy más szóval közzétételük függvénye, semmi esetre sem belső jogalkotás kérdése. *A belső jogalkotás természetesen a közzététel egyik lehetséges változata, de a közzétételnek ez a módja nem jelenthet transzformációt!* Ha viszont a transzformáció nem szükséges, akkor egészen nyilvánvaló, hogy a nemzetközi szerződések közzétételének jóval egyszerűbb módja is lehetséges.

⁸⁴ Így ma is indokolt Ádám Antal felvetése, amely sürgeti, hogy a Magyar Népköztársaság nemzetközi szerződéseinek kihirdetésével, illetve törvénybe iktatásával kapcsolatos kérdések megoldást nyerjenek.

Vö. Ádám Antal: A Népköztársaság Elnöki Tanácsának külügyi hatásköre. Jogtudományi Közlöny 1958. 6. szám 195. old.

Következésképpen a Magyar Népköztársaság jelenleg is érvényesülő — dualista alapon álló — gyakorlata nem tükrözi a realitásokat. Ádám Antal a problémát alkotmányjogi szempontból elemezve helyesen állapítja meg, hogy nem indokolt a nemzetközi szerződések belső jogi jogforrásként való kihirdetése, s elegendő lenne, ha pl. a Magyar Közlöny mellékleteként kerülnének a nemzetközi szerződések közzétételre.⁸⁵

A főbb jogforrási szinteket alapul véve a nemzetközi jog normái a jogforrások hierarchiájában az alábbi helyeket foglalhatják el:

- a) az alkotmány fölött állnak;
- b) az alkotmánnyal azonos szintű jogforrások;
- c) a törvények és az alkotmány között foglalnak helyet;
- d) a törvényekkel azonos szintű jogforrások;
- e) a törvényeknél alacsonyabb szintű jogforrások.

A vizsgált alkotmányok közül csupán a módosított holland alkotmány ismeri el a nemzetközi jogi normákat *az alkotmányt is megelőző normákként*. (66. §.) Ez a megoldás kétségtől a kelsen-i felfogást tükrözi, a nemzetközi jog abszolút primátusát ismeri el. Hivatkozva a kelsen-i teória bírálatára, ehelyütt csupán annak megjegyzésére szorítkozom, hogy ez a megoldás az állami szuverenitást gyakorlatilag teljesen figyelmen kívül hagyja. Ilyen körülmények között pedig ez még azonos társadalmi berendezkedésű államok tekintetében sem járható út. Nem véletlen, hogy még a burzsoá államok között is — amelyek körében igen népszerű a kelsen-i teória — ritka kivétel a holland alkotmány vonatkozó rendelkezése.

Az viszont meggondolandó, hogy *kivételesen* nem lehetnek-e a nemzetközi jognak olyan szabályai, amelyek valóban meg kell, hogy előzzék még az alkotmányos normákat is. Legalábbis abban az értelemben, hogy azokkal ellentétesen semmiféle jogi norma — ideértve az alkotmányos normákat is — érvényesen nem alkotható. Nevezetesen a nemzetközi jogi *ius cogens* esete jöhet szóba ebből a szempontból. Ennek a kérdésnek a vizsgálata kétségtől külön tanulmányt igényel, így csupán arra a körülményre kívánok rámutatni, hogy egy *cogens* nemzetközi jogi normával ellentétes alkotmányos norma a nemzetközi jog szférájában, annak gyakorlatában semmiképpen sem érvényesülhetne, következésképpen ez teljesen értelmetlen megoldás is lenne. Elképzelhetetlen ugyanis pl. hogy valamely állam — alkotmányára hivatkozva — okkupálja a nyílt tenger egy részét. Mindenesetre annyi még ide kívánczik, hogy az egyes alkotmányok — különösen az újabbak, egyre több olyan rendelkezést tartalmaznak — amelyek a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályait, vagy azok egy részét alkotmányos rangra is emelik. Ez a tény legalábbis annyit jelez, hogy a nemzetközi jog legfontosabb normáit, elveit nem csupán elfogadják az államok, hanem fontosnak tartják azokat alkotmányos szintű szabályként is elismerni. Ezeknek a normáknak, elveknek az elismerése viszont fogalmilag feltételezi a nemzetközi jog *cogens* jellegű normáinak az alkotmányos elismerését is. Ezzel összefüggésben nem érdektelen arra is rámutatni, hogy a nemzetközi jog tendenciózus befolyással bír az alkotmányos szabályozás alakulására.

A vizsgált alkotmányok körében nem fordult elő az a megoldás, amely a nemzetközi jogi normák egészét alkotmányos szintű normaként fogadja el. Ilyenkor ugyanis az a helyzet állhat elő, hogy egy újabb nemzetközi jogi nor-

⁸⁵ Ádám Antal: im. 196. old.

ma — a *lex posterior derogat legi priori* elv alapján — automatikusan módosítja az alkotmányt. Ez a megoldás is végső soron a nemzetközi jog abszolút primátusát ismerné el, hiszen módot adna még az alkotmány automatikus módosítására is, nem beszélve az alacsonyabb szintű normákról.

Végső soron tehát ez esetben is az állami szuverenitás teljes figyelmen kívül hagyásával állnánk szemben.

Elég gyakori viszont az a fajta alkotmányos szabályozás, mely szerint a nemzetközi jog normái alacsonyabb rangúak ugyan, mint az alkotmány, de megelőzik a törvényeket. Ilyen szabályozást találunk egyebek között az NSZK, Franciaország, Ciprus hivatkozott alkotmányában. Ténylegesen ez esetben is a nemzetközi jog egyfajta „mérsékelt primátusa” érvényesül, de korlátozottabb körben, mint az előző esetekben. Mert az igaz ugyan, hogy az alkotmány — mint az államon belüli jogforrások hierarchiájának csúcsa — megelőzi a nemzetközi jog normáit, viszont alkotmányba ütköző nemzetközi szerződés érvényesen nem köthető. Így a végső megoldás mégiscsak az lesz, hogy a nemzetközi jog normái — az alkotmány kivételével — megelőzik a belső jog normáit.

A nemzetközi jog primátusát az államok túlnyomó többsége nem ismeri el. Így természetes, hogy gyakran még olyan államok sem ismerik el a nemzetközi jogi normák törvények feletti rangját, amelyeknek az alkotmánya (vagy tényleges gyakorlata) egyébként lehetővé teszi a nemzetközi jog közvetlen alkalmazását az államon belüli jog szférájában.

Ennek megfelelően a leggyakoribb megoldás az, hogy a nemzetközi jogi normákat a törvényekkel egyenrangúnak ismerik el, s összeütközés esetén a *lex posterior derogat legi priori* elve érvényesül. Ilyen szabályozást találunk pl. az USA, Svájc,⁸⁶ Ausztria,⁸⁷ Jugoszlávia, NDK, Guinea⁸⁸ alkotmányában, de ez a helyzet a Szovjetunió és Románia gyakorlatában is. Ez a megoldás nem csupán a jogszabályi hierarchia szempontjából figyelemre méltó, hanem a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának megítélése szempontjából is. Ti. a jogrendszer egységét veszi alapul, anélkül, hogy a primátus kérdése felvetődne. Úgy vélem, az államok szuverén egyenlőségének, a *pacta sunt servanda* tételének (ideértve természetesen a jóhiszeműség elvét is) ez az egyetlen konstrukció felel meg maradéktalanul. Így de lege ferenda ez kellene, hogy általánosan elfogadásra, illetve megvalósulásra kerüljön.

A vizsgált alkotmányok között nem található olyan, amelyik úgy teszi lehetővé a nemzetközi jogi normák belső jogi alkalmazását, hogy ezeknek a törvénynél alacsonyabb rangját ismeri el. Ha viszont az alkotmány (vagy más belső jogi jogforrás) nem rendelkezik a nemzetközi jog normáinak a jogforrások hierarchiájában elfoglalt helyéről, felvetődhet a törvénynél alacsonyabb rang megléte, mégpedig akár transzformáció esetén, akár attól függetlenül. Így a tényleges állami gyakorlatban találunk is példát erre. A brit praxisban ugyanis a nemzetközi szokásjogi szabályok a jogforrási hierarchiában a törvények alatt helyezkednek el.⁸⁹ Mindenesetre ez utóbbi megoldás semmiképpen sem helyeselhető, hiszen az államon belüli törvényhozás — a jogszabályi hierarchia eredményeként — automatikusan érvényteleníthetné a vele ellentétes alacsonyabb szintű jogforrásként kezelt nemzetközi jogi eredetű normákat. De ezen a fő szemponton túl is érdemes megjegyezni, hogy sokkal könnyebben át-

⁸⁶ Vö. Alkotmány 113. cikk (3) bekezdés.

⁸⁷ Vö. Alkotmány 48. cikk és 50. cikk (2) bekezdés.

⁸⁸ Alkotmány 33. cikk.

⁸⁹ Vö. Dahm, G.: im. 57—58. oldal.

tekinthetők az új törvények megalkotásánál a nemzetközi jogból származó, de az állam jogának részét képező jogok és kötelezettségek, ha azok azonos, egyébként is törvényi szintű elismerést nyertek.

III.

38 állam alkotmányát elemezve tehát két fő kérdés megválaszolását kíséreltem meg:

1. Milyen feltételek között érvényesülhetnek a nemzetközi jog normái az államon belüli jog szférájában?

2. A nemzetközi jog normái milyen helyet foglalnak el a jogforrások hierarchiájában?

Az első kérdés kapcsán az alábbi következtetések vonhatók le:

a) Az államok egy nagyobb része indokoltan találta, hogy alkotmányában rögzítse a nemzetközi jog szabályainak az államon belüli jog szférájában való érvényesülésével kapcsolatos szabályokat.

b) Azonos társadalmi berendezkedésű államok tekintetében is eltérő alkotmányos megoldások, illetve — ennek hiányában — tényleges állami gyakorlatok alakultak ki. Megtalálhatók mind a klasszikus monista, mind a klasszikus dualista teóriát tükröző megoldások, esetleg ezek keveréke, az *esetek nagyobb részében azonban a jogrendszer egységéből kiinduló monista megoldással találkozhatunk.*

c) Az esetek egy részében az alkotmányok különbséget tesznek „a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai” és a nemzetközi jog különös szabályai között (ez utóbbi alatt kifejezetten és csakis a nemzetközi szerződésekből származó jogokat és kötelezettségeket értik, figyelmen kívül hagyva a különös szokásjogi szabályokat.)

Ezekből az alkotmányokból sem tűnik ki azonban, hogy „a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai” alatt mit értenek. Vizsgálódásom etekintetben arra vezetett, hogy az esetek egy részében ebbe a kategóriába csupán a nemzetközi *szokásjog* körében kialakult általános szabályokat értik.

Mindenesetre a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait automatikusan a belső jog részeként is elismeri jónéhány állam alkotmánya, olyanok is, amelyek egyébként az állam nemzetközi szerződéseit nem tekintik a belső jog részének.

d) A szóba jöhető alkotmányok többsége nem rendelkezik közvetlenül a *primátus* kérdéséről, azaz arról, hogy a nemzetközi jog valamely normája és a belső jog összeütközése esetén melyiket illeti elsőbbség? Erre nézve a nemzetközi jog normáinak az állam jogrendszerének jogforrási hierarchiájában elfoglalt helye enged következtetni; ilyen jellegű szabályt viszont elég sok állam alkotmánya tartalmaz.

e) Ma már általánosan elismert tény, hogy vannak a nemzetközi jognak cogens jellegű normái. Erre nézve viszont még a legújabb alkotmányok sem tartalmaznak rendelkezéseket, jóllehet, legalábbis megfontolandó annak vizsgálata, hogy ilyen esetekben tagadható-e a nemzetközi jog primátusa.

A második kérdéssel összefüggésben lényegesen könnyebben felvázolhatóak a problémák.

a) A belső jog szférájában bármilyen — akár transzformációs — úton érvényesülő nemzetközi jogi normák a jogforrási hierarchia különböző fokán he-

lyezkedhetnek el. Mégis az egyes alkotmányos rendelkezések, illetve a tényleges állami gyakorlat az esetek túlnyomó többségében *törvényi* vagy pedig *a törvények és az alkotmányok közötti rangot* ismer el a nemzetközi jogi normák számára. Törvényi rang esetén is az ún. szerződéstörvény (Vertragsgesetz) gyakran megelőzi a többi törvényt.

b) Elvétve fordul elő arra való utalás, hogy a törvényi rangú nemzetközi norma viszonya hogyan alakul a belső jogban alkotott későbbi törvényekkel szemben? (Lásd: görög alkotmány.) Ennek hiányában a *lex posterior derogat legi priori* elve érvényesülhet. Ez az elv viszont fogalmilag lehetővé teszi azt a nem kívánatos megoldást, hogy ti. egy később alkotott belső jogi eredetű törvény *érvényteleníti* a nemzetközi jog törvényrangú szabályát.

Végezetül néhány megoldási javaslat.

Az első fő kérdéssel összefüggésben:

a) Különös tekintettel az államok közötti — a nemzetközi jogon alapuló — kapcsolatok rohamos kiszélesedésére, indokoltnak látszik, hogy valamennyi állam rendelkezzen alkotmányában a nemzetközi jog normáinak államon belüli érvényesüléséről.⁹⁰ Ezt az igényt csak alátámasztja, hogy a nemzetközi szerződések jogát kodifikáló 1969. évi Bécsi Egyezmény — a korábban megvált szokásjoggal egyezően — az állam valamely alapvető jogszabályába (alapvetően az alkotmányba) ütköző nemzetközi szerződéshez az érvénytelenség (megtámadhatóság) jogkövetkezményeit fűzi.⁹¹ Így az alkotmányos szabályozás nem csupán az államon belüli jogalanyok, hanem a szerződő felek tekintetében is megfelelő támpontul szolgálhat.

b) Az általam helyesnek vélt alkotmányos szabályozás csakis monista alapon állhat.

A szocialista jogtudományban is kidolgozott és elfogadott nézet szerint ugyanis a *jogrendszer egységes*. Ebből következőleg a nemzetközi jog normái ugyanúgy az állam jogának részét képezik, mint a belső jogi jogalkotás útján létrejött jogszabályok.

Ez a kiindulási alap további konzekvenciákat von maga után:

— A belső jog szférájában való érvényesülés szempontjából nem indokolható a nemzetközi jog általános szabályai és a nemzetközi jog különös szabályai közötti különbségtétel, azok egyformán részei az állam jogrendszerének.

— Fogalmilag fölösleges a nemzetközi jogi normák *transzformálása* a belső jogba, hiszen a nemzetközi jog normái is eleve ugyanazon jogrendszer részét képezik. Más megközelítésben ez azt jelenti, hogy mind az általános nemzetközi jogi normák, mind pedig az állam különös nemzetközi joga (akár szokásjog, akár szerződéses jog) *automatikusan*, külön belső jogi jogalkotás nélkül érvényesülhetnek az államon belüli jog szférájában is.

— Értelmetlen a primátus kérdésének a felvetése. Egy és ugyanazon jogrendszeren belül két egymásnak ellentmondó, ugyanazon tárgyú jogszabály esetén a *lex posterior derogat legi priori* és a *lex specialis derogat legi universali* klasszikus elve dönti el az alkalmazandó szabályt. Ez alól nem lehet kivé-

⁹⁰ Ennek indokoltságát mutatja a most elkészült új szovjet alkotmány tervezete is, amely „Külpolitika” c. negyedik fejezetében egyebek között alkotmányos rangra emeli az államok közötti kapcsolatok, illetve a nemzetközi jog alapelveit. Alkotmányos elvként találjuk ebben a körben „a nemzetközi jog általánosan elismert elveiből és normáiból, a Szovjetunió által megkötött nemzetközi szerződésekből következő kötelezettségek lelkiismeretes teljesítését”-t is.

NÉPSZABADSÁG 1977. június 5. 3. oldal.

⁹¹ 1969. évi bécsi egyezmény 46. cikk 1. pont.

tel az az eset sem, amikor egy eredetét tekintve nemzetközi jogi és belső jogi norma ütközik össze.

Természetesen ezek a szabályok csakis azonos szintű jogforrások esetén állnak fenn, és értelemszerűen arra az esetre vonatkoznak, amikor maga a jogszabály nem engedi meg az abban foglaltaktól való eltérést. (A *ius cogens*, illetve *ius imperativus* esete.⁹²) Az itt jelzett megoldás ugyanis egyéb esetekben elvileg lehetővé tenné azt a kétségkívül megengedhetetlen helyzetet, hogy az utóbb keletkezett belső jogi norma érvényteleníti a nemzetközi jogi eredetű szabályt. Egészen természetes, hogy az államok akaratmegegyezéseként megjelenő nemzetközi jogi normát egyoldalú állami akaratkijelentéssel nem lehet érvényteleníteni. Ebből a megállapításból azonban semmiképpen nem lenne helyes a nemzetközi jog primátusára következtetni. Valójában ugyanis egészen másról van szó, nevezetesen a *jogszabályok közötti harmóniáról*, amely a belső jogi eredetű normák viszonylatában ugyanúgy megkívántatik, mint a belső jogi eredetű normák és a nemzetközi jogi normák egymás közötti viszonylatában.

A jogszabályok harmóniájának követelménye a vizsgált téma szempontjából végül is azt a kötelezettséget rója az államra, hogy: a) alkotmányellenes jogi normát ne alkosson sem a belső jog szférájában, sem a nemzetközi jog területén; b) nemzetközi kötelezettségeit *jóhiszeműen* teljesítse, amibe az is beleértendő, hogy hatályos nemzetközi jogi kötelezettségeivel ellentétes belső jogszabályt nem alkot.

c) Tulajdonképpen a primátus kérdését érintő probléma is a *ius cogens* esete, hiszen a *cogens* normák tulajdonképpen keretet szabhatnak még az alkotmányos normák kialakításánál is. Új államok esetén ez különösen élesen vetődik fel, hiszen egy adott nemzetközi jogi, méghozzá egy részben *cogens* normarendszerbe „születik bele” az új állam és annak alkotmánya. S mivel a nemzetközi jog *cogens* normái kiemelkedően fontos nemzetközi közérdeket fejeznek ki, azoktól egyetlen állam sem térhet el, akár részt vett ezen normák megalkotásában, akár nem. Így a *cogens* nemzetközi jogi normák kétségkívül bizonyos korlátokat szabhatnak még az alkotmányos szabályozás területén is. Ennyiben, de csak ennyiben viszont *nemigen tagadható a nemzetközi jog elsőbbsége a belső joggal szemben*. Így helyes lenne, ha az államok külön is elismernék alkotmányukban a nemzetközi jog *cogens* normáinak tiszteletben tartását.

A második fő kérdés kapcsán:

A nemzetközi jogi eredetű normák jogforrási rangját a már említett *jogszabályi harmónia* biztosításának alárendelten kell meghatározni. Ebből viszont az következik, hogy a nemzetközi jogi eredetű normákat törvényszintű normaként kell elismerni az államon belüli jog szférájában. Az ettől — akár lefelé, akár fölfelé — eltérő megoldások abnormis következményekkel járhatnak.

⁹² A nemzetközi jogi terminológiában a *cogens* és az *imperatív* norma között általában nem tesznek különbséget, sőt a nemzetközi szerződések jogát kodifikáló 1969. évi bécsi egyezmény is egymást helyettesítő kategóriaként kezeli azokat. Valójában: „A jogszabályok aszerint, hogy milyen jellegű magatartást írnak elő: a) *parancsoló*, b) *tiltó*, vagy c) *megengedő* szabályok, azaz bizonyos magatartást (tevékenységet) kötelezően előírnak, meghatározott magatartást tiltanak, egyes magatartásokat pedig lehetővé tesznek...” (Kiemelések: Szabó Imrétől)
Szabó Imre: A szocialista jog. Budapest 1963. 240. oldal.

FÜGGELÉK

A téma vizsgálatánál felhasznált alkotmányok forrásjegyzéke (zárójelben a módosítás éve):

1. *Magyar Népköztársaság* (1949) (1972) (Forrás: A Magyar Népköztársaság alkotmánya, Bp. 1977.)
2. *Bulgária* 1971. (Forrás: Állam és Igazgatás 1971. aug.)
3. *Románia* 1965. (1974) [Forrás: Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România. X. évf. 167. szám (1974. dec. 21.)]
4. *Szovjetunió* 1936. (Forrás: Konsztitucija (osznovnoj zakon) Szojuza Szovetszkij Szocialiszticeszkij Reszpublik. Moszkva 1974.)
5. *Lengyelország* 1952. (1976) Forrás: Állam és Igazgatás (1976. május)
6. *Jugoszlávia* 1974. (Forrás: Usztav Szocijalistickske Federativne Republike Jugoszlavije. Belgrád 1974.)
7. *NDK* 1968. (1974) (Forrás: Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik. 3. kiadás. Berlin 1975.)
8. *Mongólia* 1960. (Forrás: Új szocialista alkotmányok. Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai. Budapest 1966.) (Továbbiakban: Új szocialista alkotmányok.)
9. *Vietnami Demokratikus Köztársaság* 1959. (Forrás: Új államok alkotmányai. II. kötet. Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai. Budapest 1966.) (Továbbiakban: Új államok alkotmányai. II.)
10. *Kuba* 1976. (Forrás: Állam és Igazgatás 1976. július és augusztus.)
11. *Kínai Népköztársaság* 1975. (Forrás: Nemzetközi Szemle. 1975. 3. szám.)
12. *Koreai Népi Demokratikus Köztársaság* 1948. (Forrás: Új államok alkotmányai II.)
13. *Csehszlovákia* 1960. (Forrás: Új szocialista alkotmányok)
14. *USA* 1789. (Forrás: Alkotmányok. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai. Budapest 1972.) (Továbbiakban: Alkotmányok.)
15. *NSZK* 1949. (Forrás: Alkotmányok.)
16. *Olaszország* 1948. (Forrás: Alkotmányok.)
17. *Portugália* 1976. (Forrás: Nemzetközi Szemle 1976. 7—8. és 9. számai.)
18. *Hollandia*. (A hivatkozott rendelkezést idézi L. Erades és Wesley L. Gould „The Relation between International Law and Municipal Law in the Netherlands and in the United States” [Sythoff (Leyden- Oceana) New York 1961.] c. munkájában 201. old.)

19. *Svájc* 1848. (Forrás: *Constitutions of Nations*. By Peaslee, A. J. The Rumford Press, Concord N. H. Copyright. 1950. Vol. III. (Továbbiakban: Peaslee.)
20. *Ausztria* (a vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket idézi *Öhlinger*, Th. „Der völkerrechtliche Vertrag im staatlichen Recht” [Wien—New York 1973.] c. munkájában 110—111. old.)
21. *Belgium* 1831. (Forrás: Peaslee. Vol. I.)
22. *Írország* 1937. (Forrás: Peaslee. Vol. II.)
23. *Algéria* 1963. (Forrás: Új államok alkotmányai I. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai. Budapest 1964.) (Továbbiakban: Új államok alkotmányai I.)
24. *Ciprus* 1960. (Forrás: Új államok alkotmányai I.)
25. *Dahomey* 1960. (Forrás: Új államok alkotmányai I.)
26. *Guinea* 1958. (Forrás: Új államok alkotmányai I.)
27. *Kamerun* 1961. (Forrás: Új államok alkotmányai I.)
28. *Malgas Köztársaság* 1959. (Forrás: Új államok alkotmányai I.)
29. *Marokkó* 1962. (Forrás: Új államok alkotmányai I.)
30. *Burma* 1947. (Forrás: Új államok alkotmányai II.)
31. *India* 1949. (Forrás: Új államok alkotmányai II.)
32. *Kambodzsa* 1956. (Forrás: Új államok alkotmányai II.)
33. *Koreai Köztársaság* 1948. (Forrás: Új államok alkotmányai II.)
34. *Laosz* 1947. (Forrás: Új államok alkotmányai II.)
35. *Vietnami Köztársaság* 1956. (Forrás: Új államok alkotmányai II.)
36. *Franciaország* 1958. (Forrás: Alkotmányok.)
37. *Nagy-Britannia* (Forrás: Alkotmányok.)
38. *Görögország* 1975. (A hivatkozott rendelkezéseket idézi *Fatouros*, A. A. „Nemzetközi jog az új görög alkotmányban” című munkájában. *American Journal of International Law*. 1976. 3. szám 492—506. oldal.)

LÁSZLÓ BODNÁR

RELATION BETWEEN INTERNATIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW — ON THE BASIS OF THE CONSTITUTIONS OF SOME STATES

Summary

Concerning the relation between international law and municipal law, two fundamental theories developed, resp. have been naturalized in the practice of States: the *monistic* and *dualistic* theories. Every solution which is distinct from these may be deduced from one of these two theories. The relation between international law and municipal law may be investigated on the basis of the tenets of the socialistic legal theory, starting from the unity of the legal system. Accordingly, the rights and duties of the State, originating from international law, are in the same way parts of the legal system of the State, *without any act of transformation*, as the legislative acts within the State are.

The interrelation between international law and municipal law means the complex whole of several aspects. Within this, the whole domain of problems is determined fundamentally by answering two questions:

(1) *How become the norms of international law parts of the municipal legal system?*

(2) *What kind of place is taken by the norms of international law in the municipal legal system, namely in the hierarchy of the norms of law?*

In lack of international regulation, we may reply to the questions raised after investigating into the Constitutions of States.

In connection with the first question, every solution which is logically possible can be found in the sphere of the Thirty-eight Constitutions investigated. That is to say:

- the dualistic solution,
- the monistic solution with the primacy („primatus”) of international law,
- the monistic solution with the primacy of municipal law,
- the monistic solution without raising the question of primacy,
- a mixed (monistic and dualistic) solution.

As to the question of the hierarchy of the rules of law, we have met the following solutions in the various Constitutions and actual State practice, respectively: the norms of international law are:

- above the Constitution,
- they are legal sources of the same level as the Constitution,
- they take place between the Acts and the Constitution,
- they are legal sources of the same level as acts,
- they are legal sources of lower level than the Acts.

The conclusions drawn from investigating into the constitutions are to be summed up in the following.

In connection with the above-mentioned first main question:

a) In the major part of the Constitutions investigated we meet the monistic solution, starting from the unity of the legal system.

b) In a part of cases, the Constitutions distinguish between the „generally recognized rules of international law” and the special rules of international law in respect whether they constitute a part of the law of the State or not.

At any rate, the generally recognized rules of international law are recognized to be even automatically a part of the municipal law by the Constitutions of many a State, among these also some which do not consider the international conventions of the State as being a part of the municipal law.

c) The majority of the Constitutions in question do not regulate directly the problem of primacy.

d) It is already a generally recognized fact that international law has some norms with a character of *ius cogens*. But even the most recent Constitutions are containing no provision in this respect, though it would be at least worth considering if in such cases the primacy of international law can be denied.

In connection with the second main question:

Some constitutional provisions, and the actual State practice, respectively, are recognizing a degree of acts, or one *between the acts and the Constitution* for the norms of international law in the overwhelming majority of cases.

Suggestions in connection with the mentioned problems.

(a) With particular regard to the rapid widening of the interstate connections, based on international law, it seems to be justified that every State should dispose in its Constitution about the interstate force of the norms of international law.

(b) A regulation considered as right may only rest on a monistic basis.

This starting basis implies some further consequences:

(aa) From the point of view of the effect in the sphere of municipal law, the differentiation between the general rules of international law and the special rules of international law is not justifiable: these are equally parts of the legal system of the State.

(bb) The *transformation* of the norms of international law into the municipal law is conceptually unnecessary, the norms of international law forming also a part of the same legal system.

(cc) The question of primacy, as posed by Kelsen in respect of the dispositive norms of international law, is void of sense. We can only speak of a „moderate primacy” what means that the newer international law of the State must result — in case of a possible collision — in changing the municipal law and at least in securing the efficiency of the norms of international law. In favour of the norms of international law, therefore, the principle of *lex posterior derogat priori* prevails.

c) The cogent norms of international law may undoubtedly impose certain restrictions even in the domain of the constitutional regulation. So far as that, but only so far, *the priority (primacy) of international law in the traditional sense can hardly be denied opposite to the municipal law*. It would therefore be right if the States recognized, expressly too, in their Constitution, the respect for the cogent norms of international law.

d) The degree of the source of legal norms originating from international law is to be determined subordinated to ensuring the *harmony between the rules of law*. From this, on the other hand, it follows that the norms originating from international law should be recognized as norms at the level of acts in the sphere of municipal law. The solutions that differ from this — either downwards or upwards — may have abnormal consequences.

Felelős kiadó: Dr. Kovács István

Készült linószedéssel, íves magasnyomással, 2,8 A5 ív terjedelemben,
az MSZ 5601—59 és 5602—55 szabvány szerint.

Példányszám: 500

78-1051 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató